

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra germanistiky

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Postava golema v německé literatuře a její možné interpretace
The Golem figure in German literature and her possible interpretations

Bc. Lucie Vlčková

Vedoucí práce: Mgr. Eva Markvartová, Ph. D.

Studijní program: Učitelství pro střední školy (N ČJ-NJ)

Studijní obor: Učitelství vvp pro ZŠ a SŠ – český jazyk, Učitelství vvp pro
ZŠ a SŠ – německý jazyk

2017

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma Postava golema v německé literatuře a její možné interpretace vypracovala pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Praha, 13. 7. 2017

.....

podpis

Chtěla bych poděkovat paní doktorce Evě Markvartové za pomoc při tvorbě mé diplomové práce. Snažila se mě hned od začátku pozitivně motivovat a věřila, že práci zdárně dovedu do konce. Mockrát Vám děkuji.

ABSTRAKT

Tato diplomová práce se zabývá postavou golema a jejími možnými interpretacemi. První kapitola je zaměřena obecně na umělé výtvořiny, do kterých bývá řazena právě postava golema. Druhá kapitola se věnuje původu a významu slova golem, dále uvádí výčet jeho vlastností a návody ke stvoření. Kromě typického pojetí golema pojednávají následující dvě kapitoly o archetypu stínu a motivu dvojníka. Archetypem stínu se podrobněji zabýval C. G. Jung a co se týče problematiky dvojníka, vychází tato práce z díla O. Fischera a D. Hodrové. Pátá kapitola je věnována pražskému golemovi a jeho stvořiteli rabbi Löwovi. Kromě českých pověstí jsou uvedeny i pověsti německé, konkrétně kniha *Sippurim*, ze které mnozí autoři ovlivnění golemovským tématem čerpali. V následujících kapitolách jsou rozebírána jednotlivá díla německé literatury. Jako první je analyzována báseň Ludwiga Kalische *Die Geschichte von dem Golem*, ve které je lyricky zpracován motiv golema. Následuje rozbor díla *Isabella von Ägypten* od A. von Arnima, které pojednává o golemovi ženě, dvojnici hlavní hrdinky Belly. Kromě těchto dvou děl je interpretována i povídka *Der Sandmann* od E. T. A. Hoffmanna, ve které se objevuje jak postava golema, dřevěná loutka Olimpie, tak motiv dvojníka v podobě advokáta Coppelia a prodejce tlakoměrů Coppoly. Posledním dílem, kterému je věnována největší pozornost, je román G. Meyrinka *Der Golem*. V tomto románu je golem stínem a dvojníkem hlavního hrdiny Athanasia Pertnatha. V některých rysech jsou si golemové německých spisovatelů podobní, ale v jiných se značně odlišují. Stejně je tomu i v pověstech, které mají více variant. Srovnání pověstí a vybraných děl německé literatury je obsahem poslední kapitoly.

KLÍČOVÁ SLOVA

golem, stín, dvojník, *Sippurim*, pražský golem, rabbi Löw, Gustav Meyrink, A. von Arnim, E. T. A. Hoffmann, německá literatura, interpretace

ABSTRACT

This thesis deals with the character named *Golem* and its possible interpretations. The first chapter is aimed generally at artificial creations, a category *Golem* is often reckoned as a part of. Second chapter deals with the origin and the meaning of the word *Golem*. This chapter also lists down *Golem's* attributes and instructions for its creation. The following two chapters describe the typical concept of *Golem* as well as the archetype of a shadow and the motif of a double. C.G. Jung was dealing with the archetype of a shadow in detail while the issue of a double is based on the works by O. Fisher and D. Hoder. The fifth chapter is dedicated to the Prague Golem and its author Rabbi Löw. In addition to Czech legends, German ones are also included, namely the book *Sippurim* that served as a source of information used by many authors who had been influenced by the *Golem* theme. Following chapters analyse particular works of German literature. First it is the poem *Die Geschichte von dem Golem* by Ludwig Kalisch. Here, the theme of *Golem* is elaborated in a lyrical way. An analysis of A. von Arnim's work named *Isabella von Ägypten* comes next. This work tells a story of *Golem's* wife who is a double of the main character Bella. In addition to these two works, an interpretation of the story called *Der Sandmann* by E. T. A. Hoffmann is included. In this story, all of the following characters are found: *Golem*, Olympia – a wooden marionette, the motif of a double – advocate Coppelius and the barometer seller Coppola. The last work, deserving the most attention, is a novel by G. Meyrink *Der Golem*. In this novel, *Golem* is the shadow and the double of the main character named Athanasius Perthnath. In some ways, the *golems* by the Germans authors are similar. On the other hand, they are also quite different, each of them being somehow unique. This is the same with the legends, each of them having many variations. The comparison of the legends and selected works of German literature makes up the last chapter.

KEYWORDS

golem, shadow, double, *Sippurim*, the Golem of Prague, rabbi Löw, Gustav Meyrink, A. von Arnim, E. T. A. Hoffmann, interpretation, German literature

Obsah

Úvod	3
1. Umělé výtvořry	5
1.1. Golem v Egyptě, Japonsku, Řecku a Číně	6
2. Postava golema	8
2.1. Slovo golem	9
2.2. Kabala	10
2.3. Návody na vytvořření	11
2.4. Vlastnosti a schopnosti golema	13
3. C. G. Jung – archetyp stínu	15
4. Golem jako dvojník	17
5. Pražský golem	19
5.1. Rabbi Löw	19
5.2. Pražský golem	20
5.3. Básně o pražském golemovi	24
6. Legenda nebo skutečnost	27
7. Golem v literatuře a v umění	30
7.1. Golem v české literatuře	30
7.2. Golem v umění	32
7.3. Golem v německé literatuře – obecně	35
8. Německé pověsti – kniha <i>Sippurim</i>	39
9. Ludwig Kalisch – <i>Die Geschichte von dem Golem</i>	45
10. A. von Arnim – <i>Isabella von Ägypten</i>	48
11. E. T. A. Hoffmann – <i>Der Sandmann</i>	52
12. G. Meyrink – <i>Der Golem</i>	55
12.1. Rozbor románu	55
12.2. Děj románu	59
13. Srovnání	65
Závěr	68
Resumé	71

Resümee	72
Bibliografie	74

Úvod

Ve své diplomové práci se budu zabývat postavou golema a jejími možnými interpretacemi. Golem byl, je a bude inspirací pro mnoho umělců a spisovatelů. Objevuje se jak v oblasti malířské, sochařské, filmové, tak v oblasti literární, ale i v mnohých dalších. Mým cílem bude sledovat postavu golema především ve sféře literární, konkrétně ve vybraných dílech německé literatury, ale okrajově se zaměřím i na literaturu českou.

Nejprve se pokusím definovat, co vlastně slovo golem znamená. Zařadím jej do kategorie jakýchsi umělých výtvorů, se kterými se lidé setkávali. Poté se již budu věnovat samotné postavě golema, tomu, jak je prezentována v německé a české literatuře, jeho vlastnostem, způsobům jeho stvoření a jeho využití. Pokusím se nastínit i historii golemovských výtvorů.

Další důležitou částí mé práce bude zobrazení golema v pověstech. Jelikož pověst byla přenášena ústně, neexistuje pouze jedna varianta. V této kapitole zmíním především pražského golema slavného rabbiho Löwa a možné varianty této pověsti. Kromě českých pověstí se budu věnovat knize *Sippurim* (1895), sbírce židovských pověstí a povídek, ze které čerpali inspiraci autoři zabývající se tématem golema a rabbiho Löwa.

Následně se budu zabývat několika díly německé literatury, ve kterých se objevuje postava golema. Nejstěžejnější pro moji práci bude román německy píšícího pražského spisovatele Gustava Meyrinka – *Der Golem* (1915). V tomto mysticko-fantastickém románu odehrávajícím se v prostředí pražského ghetta se objevuje pro pověst netypické zobrazení postavy golema. Právě zobrazení a motiv golema jako dvojníka či stínu hlavního hrdiny Athanasia Pernatha bude cílem mého zájmu.

Dalšími díly, které v rámci mé diplomové práce budu rozebírat, jsou *Die Geschichte von dem Golem* (1872) od Ludwiga Kalische, lyricky zpracovaná pověst s golemovským tématem, *Isabella von Ägypten, Kaiser Karl des Fünften erste Jugendliebe* (1812) od Achima von Arnima a *Der Sandmann* (1816) od E. T. A. Hoffmanna. Ve fantastické novele *Isabella von Ägypten* vystupuje golem jako ženská postava, dvojnice hlavní hrdinky Isabelly. V krátké povídce *Der Sandmann* se objevuje také uměle vytvořená postava ženy, dřevěné loutky Olimpie, ale navíc je zde zpracován i motiv dvojníka. Každému dílu se budu věnovat v samostatné kapitole.

V kapitole následující se zaměřím na srovnání postavy golema v pověstech a ve vybraných dílech německé literatury, především na oproti pověsti netypické zobrazení golema v románu Gustava Meyrinka, ale také na pojetí golema – ženy, dvojnice hlavní hrdinky Belly, v novele Achima von Arnima. Kromě těchto dvou děl uvedu srovnání i s povídkou E. T. A. Hofmanna, ve které se objevuje jak motiv dvojníka, tak motiv golema a s lyricky zpracovanou pověstí Ludwiga Kalische. Na závěr se pokusím shrnout poznatky z jednotlivých kapitol mé diplomové práce.

1. Umělé výtvary

Než se ve své práci budu věnovat pouze golemovi, chtěla bych zmínit i jiné umělé výtvary, které mu předcházely. V dřívějších dobách se lidé snažili získat pozornost bohů tím, že vybírali oběti, které pak umisťovali na speciální místa, zpracovávali sošky, kameny, obrazy, prostřednictvím kterých se snažili bohy kontaktovat. Taková socha či nějaké jiné fyzické těleso zastupovaly určité božství. Byly prostředkem kontaktu člověka s bohem.

V historii se objevují případy, kdy se obrazy, sochy, modly začaly pohybovat, mluvit nebo se chovat jako lidé. Člověk „vytvořiv nejprve určitý fyzický podklad, hleděl mu dát duši a život tím, že přitáhl k němu více méně složitý útvar duchovní [...] živé síly, jež složivše se, vytvořily jakýsi stín inteligence, nemotorné, avšak přece živé a rozumně jednající.“¹ O. Eliáš ve své knize *Golem: historická studie* (1996) dále zmiňuje výtvary skupiny Golemů, které považuje za nejstarší. Záměrně jsem použila jeho spojení – skupina Golemové. Eliáš totiž rozděluje oživené útvary do pěti skupin, a to na mrtvolky, uměle vylíhlé skřítky, Mandragory, Homunkuly a již zmíněné Golemy.² Toto rozdělení se objevuje i u Pavla Gryma a jeho *Pražského golema* (1992). Ten považuje golemy za nejvyšší třídu mezi nadpřirozenými bytostmi.³

Všechny takovéto umělé výtvary v sobě mají cosi tajemného, neznámého, co číhá a čeká, kdy by se mohlo projevit. Tyto uměle stvořené bytosti mají tendenci vzepřít se svému stvořiteli. „Zdálo se, jako by tyto zpočátku poslušné výtvary snadno podléhaly jakési ďábelské posedlosti a obracely se proti svým pánům.“⁴

Ivan Mackerle nám ve své knize *Tajemství pražského Golema* (2010) podává více informací o nadpřirozených bytostech, především o mandragorách, androidech či terafímech. Mandragory jsou rostliny, jejichž kořeny se podobají lidskému tělu. Lidé věřili, že kořen představuje malého mužička, který nosí svému majiteli po nějakou dobu

¹ Eliáš, Oldřich (1996). *Golem: historická studie*. Praha: Půdorys, s. 30.

² Eliáš 1996, s. 33.

³ Grym, Pavel (1992): *Pražský golem: kapitola z dějin královského města*. Praha: Státní židovské muzeum, s. 7.

⁴ Mackerle, Ivan (2010): *Tajemství pražského golema*. Vyd. 2. Bratislava: CAD PRESS, s. 14.

šťestí. Pak se ale vše obrátí proti němu a on zemře.⁵ Postava mandragorového mužička se objevuje i v románu A. von Arnima *Isabella von Ägypten, Kaiser Karl des Fünften erste Jugendliebe*. Androidy byly naopak lidmi uměle vyrobené postavy či hlavy, které odpovídaly na otázky. Zatímco terafim sloužil k věštění.⁶

S čarodějnými praktikami souvisí další uměle vytvořená bytost – zombie neboli oživlá mrtvola. Zombie vykonávali namáhavé fyzické práce. Nejznámější oživlé mrtvoly pocházejí z Haity, kde vznikly jako praktiky vúdú.⁷ V oblasti alchymie se objevují bytosti zvané homunkulové. Alchymisté se snažili s pomocí lidské krve, spermatu, bílku a slin vytvořit v baňce bytost podobnou člověku. Homunkulové odpovídali na různé otázky svého stvořitele a měli také schopnost věštění.⁸

Abychom pochopili podstatu pro nás nejdůležitější uměle vytvořené bytosti, golema, musíme se nejprve seznámit se samotným židovským náboženstvím. Židé věří ve svého Boha, který pro ně představuje „[...] jakési nepopsatelné a nezobrazitelné absolutno, existující mimo čas a prostor.“⁹ Základ jejich náboženství tvoří Tóra a Talmud, který zaznamenává i historické údaje a legendy, např. o golemech. Tajemno se skrývá v hebrejském písmu, ve kterém jsou zachyceny pouze souhlásky. Samohlásky si každý sám doplňuje podle svého smyslu. Podle *Knihy Stvoření, Sefer Jecira*, stvořil Bůh svět z 22 písmen hebrejské abecedy.¹⁰ Díky moci hebrejského písma je stvořen i samotný golem. Více se jeho vytvořením budu věnovat v následující kapitole.

1.1. Golem v Egyptě, Japonsku, Řecku a Číně

Nejstarší zmínky o umělých výtvorech, konkrétně golemech, nalezneme ve starém Egyptě. Egyptané soustředili mnoho pozornosti na posmrtný život, který byl podle nich věčný. Do hrobek vkládali mrtvému sošky sluhů, které mu měly pomáhat. Tyto sošky byly nazývány Vešebti. „Byly to hliněné figurky sluhů, kteří se měli v Západní říši

⁵ Mackerle 2010, s. 15.

⁶ Mackerle 2010, s. 18.

⁷ Mackerle 2010, s. 21.

⁸ Mackerle 2010, s. 26.

⁹ Mackerle 2010, s. 31.

¹⁰ Mackerle 2010, s. 42.

přihlásit k práci za svého pána, když by jej k ní dozorce zavolal.“¹¹ Byly tedy zemřelému vzhledově podobné. Vešebti byli oživeni pomocí Knihy mrtvých. Hovoří se o magické formuli, která se díky tomu, že byla psána hieroglyfy, stala tajemnou, i když to byl pouhý výrok krále – král dává oběť.¹² Kromě sošek sluhů se do hrobů dále vkládaly i sochy nahých otrokyní. Nejčastěji byly vytvořeny z vosku, dřeva, kovu či hlíny. Jejich velikost byla jen několik centimetrů, ale v záhrobí se následně zvětšily. Tyto sošky se objevily kolem roku 2000 př. n. l.¹³

V Japonsku a v Číně se nejprve k zemřelému pánovi zahrabávali zaživa jeho sluhové, kteří mu měli sloužit v posmrtném světě. Později byly tyto lidské oběti nahrazeny hliněnými panáky v lidské velikosti, kteří na onom světě obživli.¹⁴

Kromě starého Egypta a Japonska se oživlé bytosti objevují i ve starém Řecku. Největší řecký stavitel, vynálezce a sochař Daidalos, zhotovoval prý sochy, které se samy pohybovaly.¹⁵ V Číně také věřili na oživlé sochy. Jejich oživení souviselo s vírou, že člověk má dvě duše, jednu pudovou, která sídlí v krvi a jednu rozumovou. K oživení soch tedy stačilo, aby se krev spojila s příslušnou sochou.¹⁶ „Shoda tohoto líčení charakteru čínského Golema s povahou oživeného hliněného panáka Kabbaly, zvláště Golema pražského, jest vskutku překvapující a nápadnou, třebaš prameny západní z pochopitelné příčiny (zákaz používání krve u Židů, v magii ovšem nerespektovaná, ba spíš naopak) – nezmiňují se výslovně o používání krve při výrobě Golemů.“¹⁷

¹¹ Eliáš 1996, s. 41.

¹² Eliáš 1996, s. 44.

¹³ Mackerle 2010, s. 13.

¹⁴ Eliáš 1996, s. 48.

¹⁵ Eliáš 1996, s. 51.

¹⁶ Eliáš 1996, s. 52.

¹⁷ Eliáš 1996, s. 52.

2. Postava golema

Při zmínce slova golem se většině Čechů vybaví ten z historické komedie *Císařův pekař a Pekařův císař* (1951). Tedy velká, statná, hliněná socha, která oživne, pokud je jí do čela vložen šém, a která se vymkne kontrole svého stvořitele. Za tvůrce onoho pražského golema je podle legend považován rabbi Löw, u kterého se uvádí několik roků narození (1512/1520/1525/152–1609). Tento rabín působil na dvoře Rudolfa II., se kterým ho spojoval zájem o alchymii. S rabbi Löwem a jeho golemem se dostáváme přibližně do 16. století. Tímto tématem se podrobněji budu zabývat v samostatné kapitole Pražský golem.

Miloš Pojar hovoří o golemovském motivu jako o legendě, „která snad je založena na jisté historické skutečnosti, avšak velice brzy po svém vzniku, začne žít vlastním, na historických skutečnostech, již nezávislým životem.“¹⁸ Nejvíce informací bylo získáno z kabalistické literatury, která byla ovšem přístupná jen omezenému počtu rabínů. Příběhy o golemech se staly známé především díky lidové tradici a pověstem.

„Nejstarší legenda, která spojuje vytvoření golema s historickou osobností, hovoří o učenci, který žil v druhé polovině šestnáctého století. Legendu nalezneme v křesťanském prameni z roku 1674 a její tradenti, Johann Wuelfer a Christopher Arnold, v ní mluví o postavě r. Elijahu Baal Šema z Chelmu. Ve svých různých verzích představuje tato legenda základ pozdějších tradic, které vykrytalizovaly okolo postavy pražského r. Löwa, proslulého současníka r. Elijahu.“¹⁹ Legenda o rabim Löwovi je přitom o dvě generace mladší.

Leo Pavlát ve svém pojednání v knize *Golem v náboženství, vědě a umění* (2003) zmiňuje, že se lidé odedávna snažili připodobnit Bohu, chtěli tvořit jako on. Snažili se stvořit takovou bytost, kterou by mohli sami ovládat. „Historie též zaznamenala vzpomínky na homunkuly, člověku podobné bytosti, stvořené chemickými postupy za

¹⁸ Pojar, Miloš (2003): *Golem v náboženství, vědě a umění: Golem en la religión, la ciencia y el arte* : sborník přednášek ze semináře konaného 9. října 2002 ve Vzdělávacím a kulturním centru Židovského muzea v Praze. Praha: Židovské muzeum, s. 9.

¹⁹ Idel, Moše (2007): *Golem. Židovské magické a mystické tradice o umělém člověku*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, s. 175.

příznivé konstelace hvězd. Ale nejznámější umělou bytostí byl a dodnes zůstává – golem.²⁰

„[...] golem je tělesná podoba člověka, kterou přijala země pod vlivem ostatních tří živlů, zřízený mocí kabalistických postupů a ‚oživený‘ Jménem, získaným postupy podobnými.“²¹ Ke stvoření golema byly zapotřebí čtyři živly, země, voda, oheň a vzduch (více v podkapitole Návody na vytvoření golema).

Zdeněk Neubauer hovoří o golemovi jako o lidském výtvoru, zkonstruovaném mechanismu, který je pro člověka nebezpečný, jelikož se vymkne jeho kontrole, vzepře se mu. Dále upozorňuje na to, že smyslem původních legend o golemovi bylo varovat před nebezpečím lidského pokušení.²² „Slovo ‚Golem‘ (vlastně GALM) se vyskytuje v Písmu na jediném místě, Ž. 139. 16. Toto místo bylo od pradávna vztahováno ke stvoření Adama. V hebrejštině značí něco jako klubíčko, něco stočeného do sebe, tj. nerozvinutého, bez tvarého.“²³

2.1. Slovo golem

Co se týče pojmu golem, slovo pochází z hebrejštiny a „znamená něco nehotového, nedokončeného, co ještě nedosáhlo konečné formy.“²⁴ Jak jsem již zmiňovala výše, objevuje se i v *Bibli*, žalm 139, verš 16, kde představuje bez tvarou hmotu či embryo. Existuje však i další židovské pojetí slova golem, jenž se stal „označením pro člověka neinteligentního a nevychovaného. V tomto smyslu golem představoval přímý protiklad učence.“²⁵ Toto druhé pojetí se objevuje v 16. století v rudolfínské Praze a je spojeno především s rabbi Jehudou Liva ben Becalelem. „Na jedné straně je golem chápán jako ‚umělý antropoid‘, [...], a na straně druhé jako určitý autistický člověk nebo jako určité nevyvážené, autistické, chování.“²⁶ O. Eliáš ve své studii hovoří také o něčem

²⁰ Pojar 2003, s. 16.

²¹ Pojar 2003, s. 59.

²² Neubauer, Zdeněk (1998): *Golem a jiná vyprávění o symbolech a podivuhodných setkáních*. Vyd. 1. Praha: Sus liberans, s. 46.

²³ Neubauer 1998, s. 52.

²⁴ Pojar 2003, s. 16.

²⁵ Pojar 2003, s. 24.

²⁶ Pojar 2003, s. 28.

neforemném, neohrabaném. Podrobněji se zabývá původem slova – sloveso gálat v současnosti v češtině znamená válet, točit. Od sloves je odvozeno několik podstatných jmen. Chtěla bych zmínit především slovo gilúlím, které označovalo pohanskou modlu.²⁷

„V psychologii vystupuje golem jako ‚archetyp stroje‘, ohlašující se v mimovolním automatismu tělesných pochodů, pociťovaných jako mechanické fungování těla, vystupující vůči svému nositeli jako trpná, tupá, netečná hmota, oživovaná a pohybovaná ‚duchem‘ – činným, božským principem, projevujícím se myšlením, vědomím, vnímáním, vůlí a inteligencí.“²⁸ Golem může být považován za stroj, který funguje na základě určitého mechanismu.

2.2. Kabala

K postavě golema nepopíratelně patří tradiční židovské mystické učení – kabala. Podle něj stvořil Bůh svět pomocí písmen. Vyznavači kabaly věřili, že i golem byl oživen díky hebrejské abecedě. Ti, co se o jeho stvoření pokoušeli, museli meditovat a soustředit se na tajemství stvoření.²⁹ Kabala znamená v doslovném významu přijetí. Ti, co kabalu vyznávají, věří v moc abecedy, v kombinaci písmen, která má zázračnou sílu.³⁰

„V kabale, tedy v židovském tajném učení, se říká Golem figuře člověkem z hlíny vytvořené a oživené. Návod ke stvoření takové umělé bytosti dal na počátku 13. století rabi Eleazar z Wormsu v komentáři k Sefer jecirah, tedy ke Knize stvoření.“³¹

Podle židovské tradice obsahuje klíč ke stvoření golema kniha *Sefer Jecira, Kniha stvoření*. Její původ je datován kolem 3. a 4. století. Autor je neznámý, ale někteří připisují autorství Abrahamovi.³² *Sefer Jecira* popisuje stvoření světa pomocí kombinace písmen. Tato kombinace písmen je považována za techniku, pomocí níž byl stvořen i člověk.

²⁷ Eliáš 1996, s. 35.

²⁸ Pojar 2003, s. 46.

²⁹ Pojar 2003, s. 19.

³⁰ Grym 1992, s. 8.

³¹ Spitzbardt, Wolfgang (2012): *Golemlegenden: Legendy o Golemovi* : [dvojjazyčná kniha] Brno: Edika, s. 5.

³² Pojar 2003, s. 19.

Konkrétně se jedná o dvaadvacet písmen Božího jména. Mnozí autoři, kteří se věnovali problematice golema, vycházejí z této knihy a zmiňují ji ve svých pracích.³³

2.3. Návody na vytvoření golema

Pokus o vytvoření umělé bytosti není záležitostí dnešní doby. První návody na vytvoření golema se objevují již ve 12. a 13. století. Neexistuje pouze jedna technika, různé národy měly různé způsoby. Někdy bylo nutné správně kombinovat písmena, v Německu rozprostřít prach a vepsat do něj slovo.³⁴

Golem byl vyroben ve třech fázích: nejprve musel být uhněten z hlíny do tvaru těla, poté se hlína musela přeměnit v organickou živou látku a nakonec, ve třetí fázi, byl golem oživen.³⁵

Je známo pět technik vytváření golema. První je přisuzována Eleazarovi z Wormsu a jeho komentáři ke *Knize stvoření*. Druhá technika je popsána v anonymním spisu z období renesance. Autorem třetího popisu na vytvoření golema je Saadj Gaon. Poslední dvě techniky jsou zachované ve spisech Avrahama Galantiho a Avrahama Abulafii. Všechny tyto návody a popisy pocházejí z 13. století a mají společný základ, jímž je vytvoření golema z hlíny a pronášení kombinace písmen.³⁶

„Snad nejznámější je však podání, přisuzující oživující sílu hebrejskému slovu Emet – Pravda (písmena alef, mem, tav hebrejské abecedy). Toto zázračné slovo se zjevilo na čele golema při vyslovení správných kombinací písmen. K znehybnění bytosti stačilo odstranit písmeno alef. Ze slova emet tak vzniklo met, a to hebrejsky znamená mrtvý.“³⁷ Toto podání je sice nejznámější, ale existují návody z 13. století, ze severní Francie, při kterých je nutné kolem golema obcházet v kruhu či tančit.³⁸

³³ Idel 2007, s. 39.

³⁴ Pojar 2003, s. 20.

³⁵ Mackerle 2010, s. 140.

³⁶ Idel 2007, s. 25.

³⁷ Pojar 2003, s. 20.

³⁸ Pojar 2003, s. 20.

Kromě božského jména Emet bylo užíváno ještě jedno jméno, Šém-ha-m'fóráš, které bylo účinnější a sloužilo nejen k oživení, ale i k podnícení golema k růstu.³⁹

O stvoření golema se pokoušel i prorok Jeremiáš se svým synem Sirou. Ještě předtím si ale pečlivě prostudovali *Knihu stvoření*, podle které pak začali kombinovat písmena abecedy a tvořit slova. Nakonec vzniklo JHWH Elohim emet (Bůh Hospodin je pravda). Jimi stvořený golem ale smazal jedno písmeno a vzniklo met (je mrtev).⁴⁰ To mělo být varování před pokusy vytvořit golema. Tvoření golema se totiž člověk snaží připodobnit boží činnosti, snaží se mu vyrovnat.

V komentáři k již zmíněné knize *Sefer Jecira* se objevuje tento postup: „Tvůrci golema mají utvořit kruh kolem těla uhněteného z panenské hlíny a vloženého do země. Poté mají 462krát obejít místo s hliněnou bytostí a pokaždé pronést jednu abecedu. Tehdy se golem vynoří ze země. Obcházením v opačném směru a obráceným vyslovováním písmen se má golem do země navrátit.“⁴¹

I. Mackerle ve své knize *Tajemství pražského golema* uvádí, že stvoření golema podle knihy *Sefer Jecira* bylo mnohem složitější. Každým písmenem byla stvořena jiná část golemova těla. Největší význam měla písmena A, M, Š, která symbolizovala oheň, vodu a vzduch. A jako Alef tvořilo hlavu, M jako Mém tvořilo břicho a Š jako Šín tvořilo tělo. Kromě tří hlavních písmen hrálo při stvoření bytosti důležitou roli i sedm dvojitých písmen a dvanáct písmen jednoduchých. Pomocí dvojitých písmen byly vytvořeny oči, uši, nosní dírky a ústa, z písmen jednoduchých pak ruce, nohy a vnitřní orgány.⁴²

Co se týče materiálu, židovský golem byl hliněný. Dříve se ale v Egyptě používal i vosk, dřevo nebo kov. Rozhodující však nebyl materiál, ale moc slova, Božího jména a rituál.⁴³

Stvoření golema je rituálem, oproštěním od hmotných věcí, má proto symbolický význam. Abraham Abulafia, zakladatel extatické tradice kabaly, doporučuje, „aby se

³⁹ Eliáš 1996, s. 55.

⁴⁰ Scholem, Gerschom Gerhard (1995): *Davidova hvězda*. Vyd. 1. Přeložila Alena BLÁHOVÁ. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, s. 118.

⁴¹ Pojar 2003, s. 20-21.

⁴² Mackerle 2010, s. 49.

⁴³ Eliáš 1996, s. 36.

tvůrce golema pústem a očištěním ducha oprostil od všech svých intelektuálních aktivit a vědění a oddal se meditaci při souběžném vyslovování 231 kombinací abecedy. Potom má rozhodit jemný prach a učinit v něm kruh, dále přeříkávat hebrejskou abecedu a tehdy, jeli jeho dílo k Boží slávě, zaplaví meditujícího „přiliv moudrosti“.⁴⁴ Abraham Abulafie byl první, o kterém bylo známo, že při závěrečné fázi tvoření golema použil šém.⁴⁵

Stvoření golema mělo z počátku (12., 13. století) jiný charakter a jiný smysl, než v pozdější době (16., 17. století). „Původně máme tedy co činit s určitostí s mysticko-extatickým prožitkem, jehož smysl spočíval v něm samotném. V dalším vývoji, se však tento původní, ryze extaticko-mystický smysl poněkud zeslabil a tradice o golemovi získala rysy lidového folkloru.“⁴⁶

Podle Zdeňka Neubauera spočívá výroba v logice. Konkrétně mluví o kalkulační logistice, která spočívá v seřazování písmen. Dříve užívali kabalisté dvacet dva písmen, v dnešní době jde o nuly a jedničky.⁴⁷ Realisté se snaží tajemství golema vysvětlit logicky. Považují golema za stroj, za jakýsi mechanismus, který funguje podobně jako počítače dnes, na systému binární soustavy. Jak golem, tak počítač, vykonávají příkazy, které jim dá člověk. Může se však stát, že se proti člověku postaví.

2.4. Vlastnosti a schopnosti golema

Golema tedy můžeme označit za ožvlou sochu, která reaguje na příkazy svého oživovatele. Nerozlišuje však, zda jsou tyto příkazy dobré nebo zlé. Nemá emoce, neprojevuje se a nemluví. Není tedy dobrý ani zlý. Nemůže se sám rozhodovat, nemá svobodnou vůli. „Od nejstarších podání se mělo za jisté, že golem se nemohl rozmnožovat. V tomto smyslu byl považován za bytost nejen pod úrovní člověka, ale i nižší než ostatní živočichové. Z popisu golemových vlastností také vyplývá, že neuměl mluvit.“⁴⁸ V historii se však objevil jeden případ, kdy golem mluvil. Jeho stvořiteli byli

⁴⁴ Pojar 2003, s. 21.

⁴⁵ Mackerle 2010, s. 49.

⁴⁶ Pojar 2003, s. 70-71.

⁴⁷ Neubauer, Zdeněk (2002): *Golem a další příběhy o kabale, symbolech a podivuhodných setkáních*. Vyd. 2. Praha: Malvern, s. 85.

⁴⁸ Pojar 2003, s. 22.

Jeremiáš a jeho syn Ben Sira, „kteří tvořili bytosti ‚jim podobné‘, mluvící, tedy rovnající se dílu Stvořitele.“⁴⁹

Byl to tedy tvor málo inteligentní a nemotorný. Přesto se stalo, že se vymkl kontrole svého tvůrce. To bylo způsobeno tím, že se k jeho slabé inteligenci přidala inteligence nějaké démonické bytosti.⁵⁰ Golem byl tedy ovládán něčím, s čím nedokázal bojovat.

Důvod pro stvoření golema byl především praktický. Stal se sluhou, který pomáhal svému pánovi v domácnosti. S pojetím golema jako sluhy se setkáváme i v 16. a 17. století.⁵¹ Městem, ve kterém se golem právě v 16. století za vlády císaře Rudolfa II. objevil, byla Praha. Ale nebyla jediná. Golem se objevil také v polském městě Chelmu. Jeho tvůrcem byl rabín Elijahu Baal Šem, který „zformoval bytost z hlíny a oživil ji zavěšením amuletu s nápisem *Emet* – Pravda na krk umělého muže. Golem měl pak pro rabína vykonávat těžké práce.“⁵² Objevuje se však ještě jedna varianta této legendy „chelmský golem zázračně roste a svou silou ohrožuje tvůrce i okolí. [...] rabi Elijahu nemohl na golema dosáhnout, aby ho odstraněním písmena *Alef* v oživujícím slově *Emet* zneškodnil, a proto se uchýlil ke lsti: nakázal golemovi, aby mu zavázal tkaničku u boty, a když se umělá bytost sehnula, rabín smazal písmeno na jejím čele. Golem padl bez života k zemi, ale při pádu rabína zranil, podle jednoho podání dokonce rozdrtil.“⁵³

I. Mackerle uvádí, že upotřebitelnost golema je čtyřicet dní. Po těchto čtyřicet dní může vykonávat jakékoli práce, ale jakmile tato doba uplyne, musí mu být šém odejmut, jinak začne být nebezpečný, ničit své okolí a je schopný i ublížit člověku.⁵⁴

⁴⁹ Pojar 2003, s. 22.

⁵⁰ Mackerle 2010, s. 140.

⁵¹ Pojar 2003, s. 23.

⁵² Pojar 2003, s. 23.

⁵³ Pojar 2003, s. 23.

⁵⁴ Mackerle 2010, s. 52.

3. C. G. Jung – archetyp stínu

Kromě známých představ golema, tak jak je známe z filmů či pověstí, může být golem i jakýmsi stínem člověka. Toto zobrazení se objevuje v románu G. Meyrinka *Der Golem*, kterému se samostatně věnuji v kapitole G. Meyrink – *Der Golem*. Zde bych však chtěla alespoň trochu nastínit filozofii C. G. Junga a jeho pojetí archetypu stínu.

C. G. Jung se ve svém rozsáhlém díle zabýval archetypy nevědomí. Jedním z nich je právě archetyp stínu. „Stín je morální problém, je to výzva pro celek osobnosti vázaný na naše já, neboť nikdo nedokáže svůj stín realizovat, aniž by vynaložil značné morální odhodlání.“⁵⁵ Tím, že poznáme svůj stín, poznáme sami sebe, své stinné stránky. Tyto stinné stránky jsou pro nás něco nepříjemného, nevhodného, proto je nechceme ukazovat světu.

Abychom poznali to světlé v nás, musíme projít tím temným. Světlo by bez tmy neexistovalo. „Konfrontovat člověka s jeho stínem znamená ukázat mu rovněž jeho světlo. [...] Kdo si zároveň uvědomuje svůj stín a své světlo, vidí se ze dvou stran a tím se dostává do středu.“⁵⁶ Člověk se musí naučit žít se sebou samým, chápat se, být sám se sebou trpělivý, a tím si usnadní cestu i k druhým lidem. „Nenávist člověka se vždycky soustředí na něco, co mu přivádí do vědomí jeho špatné vlastnosti.“⁵⁷ Nejprve bychom měli hledat příčinu sami v sobě, neshazovat špatnosti na druhé.

„To druhé v nás se nám jeví vždycky cizí a nepřijatelné. Ale když se tím necháme zasáhnout, vstoupí to do nás a my jsme pak o kus sebepoznání bohatší.“⁵⁸ Tato cesta k sebepoznání není však příjemným procesem. Pokud o svém stínu, o svých záporných vlastnostech víme, můžeme se snažit s nimi něco dělat, usměrnit je. Jejich potlačením ničeho nedosáhneme. Stejně se jednou, až to budeme nejméně čekat, až se nebudeme kontrolovat, projeví. Pokud jsme hodně rozrušeni, ocitneme se v situaci, kdy neudržíme tvář, pak se na povrch teprve dostává to temné v nás.

⁵⁵ Gustav, Carl Jung (1995): *Člověk a duše*. Praha: Academia, s. 166.

⁵⁶ Jung 1996, s. 166.

⁵⁷ Jung 1996, s. 169.

⁵⁸ Jung 1995, s. 170.

Golem tedy může působit jako náš stín, jako něco temného v nás, co se dostane na povrch jen tehdy, pokud se ocitneme v neočekávané situaci. „Kdo pohlédne do zrcadla vody, spatří nejdříve svůj vlastní odraz. Kdo kráčí k sobě samému, riskuje, že potká sám sebe. Zrcadlo nelichotí, ukazuje věrně toho, kdo do něj hledí, totiž tu tvář, kterou světu nikdy neukazujeme, protože ji zakrýváme personou, maskou herce.“⁵⁹

⁵⁹ Jung 1995, s. 180.

4. Golem jako dvojník

V přecházející kapitole jsem se pokusila stručně shrnout myšlenky C. G. Junga a jeho pojetí stínu jako naší temné stránky. Golem však nemusí být pouze naším stínem, ale můžeme jej chápat v určitém smyslu jako našeho dvojníka, naše alter ego.

Problematika dvojníka, dvojí osobnosti, patří v první řadě do oblasti psychologie či psychiatrie, ale pronikla i do oblasti literární. V německé literatuře se motiv dvojníka objevoval často. Stal se výrazem napětí mezi člověkem a světem, ve kterém žil.⁶⁰ „Vnější (objektivní, tělesná) schránka je v rozporu s vnitřní, vlastní existencí. Tělesnost, tělo je chápáno jako něco cizího, pozorovaného z vnějšku. Rozpor pozorujícího a pozorovaného ztělesněný dvojníkem vyjadřuje antitezi představy a bytí, ideálu a skutečného života.“⁶¹ Člověk má tedy svoje druhé já, které je většinou skryté. To druhé já, když se projeví, je označováno jako negativní. „V dvojníkovi jako postavě, která náhle ruší daný řád věcí, „vetřelci“, bývá spatřován princip zla: dvojník zasahuje do života jako ztělesnění zla.“⁶²

O. Fišer se ve svém díle *Duše, slovo, svět* (1965) zabývá dějinami dvojníka. Zmiňuje, že již od starověku se v literatuře objevuje námět dvojníka. Dále hovoří o zrcadle a jeho umělém zdvojování našeho zjevu. „Odvrátiv se od první stěny, vidí před sebou svoje já zas v jiné pozici, odkrývá stále nové a přec zoufale stejné své obrazy; poznává bezmocnost před multiplikacemi své bytosti, [...], zdá se mu, že už není pánem svých rozhodnutí, že pouze napodobuje, i vzmáhá se v něm nenávist proti mlčícím stvůrákům za stěny skla.“⁶³ Zrcadlo nám ukáže vždy pravdu, nemůžeme se za nic schovat.

Podle O. Fischera je předchůdcem spisovatelů, kteří se zabývali námětem dvojníka, Jean Paul Friedrich Richter a jeho román *Siebenkäs* (1942). Po něm se stali v tomto směru významnými novelista E. T. A. Hoffmann, ruský spisovatel F. M. Dostojevskij, Američák E. A. Poe či O. Wilde. Do nové etapy s jiným pohledem na toto téma počítá O. Fischer i G. Meyrinka. „V novelistice novoromanticky si libující

⁶⁰ Ottlová, Marta (1990) ed. *Proudý české umělecké tvorby 19. století: sen a ideál: sborník symposia pořádaného Ústavem teorie a dějin umění ČSAV v Plzni ve dnech 12.-14. března 1987*. Praha: Ústav teorie a dějin umění ČSAV, str. 143.

⁶¹ Ottlová 1990), str. 143.

⁶² Ottlová 1990, s. 145.

⁶³ Fišer, Otakar (1965): *Duše, slovo, svět*. Praha: Československý spisovatel, s. 72.

v námětech hrůzy a exotičnosti (Ewers, Meyrink aj.) nabývá motiv dvojníkovský, uváděný ve vztah k naukám spiritismu a teosofie, nových forem [...]“⁶⁴

D. Hodrová zabývající se literární poetikou se věnuje i problematice postavy. Konkrétně bych zde chtěla upozornit na postavu-hypotézu, tedy takovou postavu, která může nabývat různých významů a nemůžeme ji jasně charakterizovat. Autor tuto postavu vytváří záměrně. Ve 20. století se typickou postavou-hypotézou stává právě dvojník.⁶⁵ Podle D. Hodrové bojuje dvojník s postavou o její identitu, která je kvůli němu ohrožena. Takovýto zápas probíhá i v románu G. Meyrinka *Der Golem* (viz samostatná kapitola).

⁶⁴ Fischer 1965, s. 104.

⁶⁵ Hodrová, Daniela (2001): *...na okraji chaosu...: poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst, s. 572.

5. Pražský golem

Pražský golem je součástí legendy ze 16. století, kdy v Praze vládl císař Rudolf II. V této době vypadala Praha zcela jinak, špinavé ulice, chudoba na každém rohu. Přesto byla evropskou metropolí, centrem duchovním a hospodářským. V tomto prostředí se objevil ten, před nímž se obyvatelé Prahy zamykali do svých domů, který s sebou nesl smrt. Za jeho tvůrce je považován rabi Jehuda Liva ben Becalel, též zvaný rabi Löw. Jeho jméno se objevuje v obměňovaných transkripcích – Liva, Lew, Léw, Léb, Löwe.⁶⁶

5.1. Rabi Löw

Místo ani rok narození rabího Löwa nejsou dodnes známy. Podle některých zdrojů se narodil v Poznani, podle jiných ve Wormsu. Jako rok jeho narození udávají prameny 1512, 1513 ale i 1515, 1520 či 1525.⁶⁷ Studoval různé vědy a jazyky, zabýval se také kabalou. Nejprve byl zemským rabínem a školním rektorem v Mikulově. Poté působil jako rabín v Poznani, v Polsku, ale pak se přesunul do Prahy, kde se stal nejvyšším soudcem. S jeho manželkou Perl měli několik dětí. K jeho osobě se pojí mnoho legend. Byl nazýván Maharal-me-Prag v té době znamenající Náš učitel pražský.⁶⁸ Také byl považován za velmi moudrého a spravedlivého člověka. Rabín Liva se sešel i se samotným Rudolfem II., který projevoval zájem o alchymii, astrologii a magii. „Toto setkání prý provázejí nesmírné divy. Rudolf II. prý chtěl rabína navštívit v jeho domě, a Liva proto přenesl do Prahy zámek, v němž císaře pohostil vybranými pokrmy.“⁶⁹ Řešili spolu otázku nenávisti proti židům. Císař je díky rabínovi vzal pod svoji ochranu.

Císař považoval Löwa za velmi moudrého muže a jeho moudrost si čas od času prověřoval, např. když si ani soud nevěděl rady, jak rozsoudit krádež peněz, obrátil se císař na rabína. Také ho požádal, aby mu vyčaroval slavné postavy ze Starého zákona. Rabi to udělal, ale jelikož byla porušena podmínka, že se nikdo nesměl při aktu zasmát,

⁶⁶ Grym 1992, s. 43.

⁶⁷ Grym 1992, s. 43.

⁶⁸ Mackerle 2010, s. 109.

⁶⁹ Pojar 2003, s. 25.

přízraky zmizely a začal padat strop.⁷⁰ Livu obklopují i jiné legendy, ale nejznámější je ta o golemovi.

Rabín zemřel ve svých devadesáti sedmi letech a to tak, že ho smrt přelstila. Při oslavě jeho narozenin se skryla do květu růže, který dostal od své vnučky. Löw si přivoněl a naposledy vydechl.⁷¹ Datum jeho smrti je přesnější než datum jeho narození, konkrétně 22. 8. 1609. O golemovi se ve spojení s rabbi Löwem začalo hovořit až o více než sto let později.⁷²

5.2. Pražský golem

Důvodem, proč rabbi Löw stvořil golema, byla obrana židovské obce před krivými obviněními a pověrami o prolévání křesťanské krve. Židé podle křesťanů používali jejich krev pro rituální účely.⁷³ Golemovým úkolem bylo chránit Židy, a to tím způsobem, že chodil převlečený mezi křesťany nebo měl tajný amulet, který ho zneviditelnal, a tak mohl poslouchat nepřátele.⁷⁴

Rabbi Löw se modlil, aby ho navštívil sen a v něm rada, jak Židům pomoci. Ve snu se mu zjevil nápis, který mu radil vytvořit z hlíny golema.⁷⁵ Druhým důvodem, proč byl golem stvořen, byl ten, že měl působit jako sluha a pomocník svého pána. Tato druhá teorie, golem jako sluha, se objevila už u golemů ve starém Egyptě. Tyto teorie nejprve stály proti sobě, ale později se sloučily – ve dne golem sloužil a v noci hlídal.⁷⁶

„Pražský golem, jenž prý nebyl větší než 150 cm, je tak tradován především jako přihlouplý nemotora, jenž způsobil moudrému rabínovi četné potíže. Jedna ze známých legend vypráví, jak Golem nosil do Livova domu vodu ze studny. Jeho pán nebyl právě přítomen a Golem, nechápající smysl práce, zaplavoval dům jedním vědrem vody za

⁷⁰ Grym 1992, s. 49.

⁷¹ Petiška, Eduard (1992): *Golem a jiné židovské pověsti a pohádky ze staré Prahy*. Vyd. 1. Praha: Martin, s. 71.

⁷² Grym 1992, s. 47.

⁷³ Mackerle 2010, s. 114.

⁷⁴ Spitzbardt 2012, s. 43.

⁷⁵ Petiška 1992, s. 49.

⁷⁶ Mackerle 2010, s. 75.

druhým, až se ze dveří valil proud jako z rozvodněné řeky.“⁷⁷ Tato historka však není jediná. Rabínova žena i přes to, že to neměla dělat, využila golema několikrát ke všedním službám, a tak vznikl příběh o tom, jak šel golem pro vodu a vytopil dům, protože mu nebylo řečeno množství. Když ho poslala pro jablka a neřekla mu, kolik jich má donést, přinesl golem celý stánek i s prodavačkou. Nebo když měl koupit rybu, kapra, který ho pleskl ploutví, našťavaně hodil zpět do řeky. Ve všech těchto vyprávěních vystupuje golem jako hlupák.⁷⁸

Jiná pověst vypráví o golemovi jako o velkém, vzhledem asi třicetiletém muži, jehož pleť byla tmavší díky hlíně, ze které byl vytvořen. Obyvatelé Prahy jej proto považovali za cizince.⁷⁹

Při stvoření golema pomáhali rabbimu jeho zeť Jakob Katz a jeho žák Jakob Sosson. Než začali, předcházelo sedm dní příprav, během kterých se postili a modlili se. Místem, kde byl golem nejpravděpodobněji stvořen, je dnešní Smíchov nebo Košíře.⁸⁰ „Byl prý stvořen z vltavské hlíny ve čtyři hodiny ráno 20. adaru 5340 židovského letopočtu, tedy v březnu 1580. Popis jeho stvoření včetně obcházení kolem hliněné figury věrně odpovídá návodu, který ve 12. století poskytl Eleazar z Wormsu. Jen oživení nepřivodilo slovo *Emet* – Pravda, nýbrž nevyslovitelné Boží jméno, *Šem*, vložené na pergamenovém lístku do golemových úst.“⁸¹ Ke golemovu stvoření bylo zapotřebí čtyř živlů – země, ohně, vody a vzduchu.⁸² Nejprve obešel sedmkrát hliněného panáka rabbiho zeť. Jeho zaříkávání způsobilo, že se golem rozpálil. Zastupoval tedy mocnost ohně. Poté sochu obešel sedmkrát rabbiho žák, který zastupoval vodu. Při jeho formulí golem vychladl a postupně se jeho vzhled připodobňoval člověku. Rituál dokončil sám rabbi, zastupující další živel, vzduch, který se svými společníky odříkal verše stvoření a vložil mu do úst šem s kouzelným nápisem.⁸³ Poté golem oživil, ale zůstal němý. Jeho stvořitelé

⁷⁷ Pojar 2003, s. 24.

⁷⁸ Pojar 2003, s. 24-25.

⁷⁹ Eliáš 1996, s. 66-67.

⁸⁰ Eliáš 1996, s. 64.

⁸¹ Pojar 2003, s. 25.

⁸² Petiška 1992, s. 49.

⁸³ Eliáš 1996, s. 65.

ho oblékli do oděvu sluhů synagogy a pojmenovali jej Josef. „Tajemství, jak udělovat dar řeči, si ponechalo nebe pro sebe a nesdělilo je vysokému rabínu Lewovi.“⁸⁴

Existují mladší a starší verze této legendy. Ve starší verzi je golem oživen pomocí šému. Mladší prameny uvádějí, že rabbi a jeho společníci pouze odříkali větu z *Bible*: „A on vdechl mu živoucí dech v chřípí jeho, a tehdy stal se člověk živoucím tvorem.“⁸⁵ Pokud byl golem oživen šemem, jeho následující život jím byl i ovládán. V den odpočinku mu byl šém odejmut a on byl uspán. V případě jeho zničení byl postup stejný. Pokud byl však golem oživen pomocí věty z *Bible*, řídil se výslovně příkazy rabbiho Löwa.⁸⁶

Proč byl golem stvořen právě z hlíny? Hlína je materiál velice poddajný, cenově velmi výhodný. Jednoduchým způsobem se z ní dá vytvarovat socha. Kromě toho dobře pohlcuje jakékoli látky. Navíc první člověk, Adam, byl také vytvořen z hlíny.⁸⁷ Adam byl tedy v počátcích svého stvoření také jakýmsi golemem, než ho Bůh dotvořil k obrazu svému, než mu dal duši a propůjčil dar řeči.

Co se týče slova šém, tento „výraz značí v hebrejštině obecně jakékoli ‚jméno‘. Do evropských jazyků byl převzat v užším kabalistickém smyslu tajemného, nevyslovitelného Jména, jednoho z mnoha jmen jediného Boha.“⁸⁸ Neubauer hovoří o šému jako o kouzelné formě ŠEM HA MEFORAŠ [zdůr. Neubauer], která je tajemným jménem Božím, jméno zapsaného jména.⁸⁹ Golemovi nelze ale do úst vložit jakýkoli šém. Podle jedné pověsti se pokusil student z ciziny golema oživit, ale jelikož měl nedokonalý šém, golem nebyl ovladatelný, tak ho student musel zničit, ale on ho zavalil.⁹⁰ Šém je nositelem životní energie, působí na její vývoj a vzrůst⁹¹. Proto se v některých pověstech hovoří o golemovo nekontrolovatelném růstu.

⁸⁴ Petiška 1992, s. 51.

⁸⁵ Mackerle 2010, s. 76.

⁸⁶ Mackerle 2010, s. 76.

⁸⁷ Eliáš 1996, s. 81.

⁸⁸ Pojar 2003, s. 57.

⁸⁹ Neubauer 1998, s. 54.

⁹⁰ Petiška 1992, s. 92.

⁹¹ Grym 1992, s. 8.

G. Scholem ve své knize *Davidova hvězda* (1995) také píše o stvoření pražského golema z hlíny. Zdůrazňuje především moc Ducha svatého, která umožnila, aby získal určitou formu života. Aby golem oživil, musel mu být do úst vložen šém, lístek s Božím jménem.⁹²

Pražský golem stvořený Livou byl sice sluhou, ale představoval i hrozbu. „Rozlíčený Golem překypující nevyužitou silou ničil, co mu přišlo pod ruku. Brzy poté odejmul zázračný Šem Golemovi nadobro a neživou hlínu tajně uložil na půdu Staronové synagogy. Stalo se tak prý 18. ijaru 5353, tedy v květnu 1593.“⁹³ Toto se ovšem stalo kvůli chybě rabbiho, který zapomněl golemovi šém odstranit. Každý pátek mu zadal úkol na sobotu. Jednou ale zapomněl a v sobotu odešel na bohoslužbu. V nečinném golemovi se hromadila síla, až už to nemohl vydržet, vyběhl na ulici a začal ničit vše okolo sebe. Zastavil ho až přivolaný rabín.

Protože již nebylo zapotřebí, aby golem Židy chránil, rozhodl se rabbi i vzhledem k jeho nebezpečnému chování, vrátit golema zemi. Sešel se se svým zetěm a žákem na půdě Staronové synagogy a golema zničil. Všichni tři podstoupili rituál, který jsem popisovala v případě stvoření, ale tentokrát v obráceném pořádku.

Golem ale podle E. E. Kische na půdě synagogy nezůstal. Ve své knize *Prašná brána* (1928) ve článku *Po stopách Golema* líčí rozhovor s kabalistou z Voly Michovy, který podle získaného rukopisu tvrdil, že golem na půdě Staronové synagogy nezůstal. Odnesl ho chrámový sluha, Abraham Chajim. Pokusil se ho oživit, ale nepovedlo se mu to. Přenesl ho se svým švagrem a kolegou do sklepa v Pinkasově škole, následně do sklepa v Cikánské ulici. Nakonec ale skončil na morovém hřbitově za městem. Za odcizení golema ho stihl trest. Do města přišel mor a zabil mu část rodiny.⁹⁴ V další pověsti našel golema zedník, který ho pomocí šému jeho ženy, která byla z rodu Levi, oživil. Ten však páchal jen zlo a zabíjel. Záchrana přišla až s bílou holubicí, která mu šém vyklovla.⁹⁵ Golem byl následně přenesen na morový hřbitov.

⁹² Scholem 1995, s. 115.

⁹³ Pojar 2003, s. 25.

⁹⁴ Grym 1992, s. 17.

⁹⁵ Grym 1992, s. 17, 18.

Kromě toho popisuje E. E. Kisch také strasti, které ho provázely, když se snažil získat povolení pro vstup na půdu Staronové synagogy. Nakonec se mu to ovšem podařilo. „Pohřebiště by bylo dobře volené. Věru prostor jako stvořený pro Golemovo stvoření a pohřbení za měsíčního světla! Pravý prostor pro mystagogy a alchymisty! [...] Netopýr jako by se houpal. Říká se, když se netopýři probudí, zapletou se prý lidem do vlasů. Je tu nevolno. Ještě jeden pohled: Golema tu není.“⁹⁶

5.3. Básně o pražském golemovi

Všechny povídky, příběhy, legendy vypravěčů 2. poloviny 19. století, měly s největší pravděpodobností jeden vzor, jednu inspiraci, a to knihu *Sippurim*. Celý název této knihy je *Sippurim: Sammlung jüdischer Volkssagen, Erzählungen, Mythen, Chroniken, Denkwürdigkeiten u. Biographien berühmter Juden aller Jahrhunderte, bes. d. Mittelalters*. Mnozí ji považovali za sbírku, kde se legenda o pražském golemovi objevila poprvé. Více se jí budu věnovat v kapitole Německé pověsti – kniha *Sippurim*.

Existují však dvě básně, které jsou starší než kniha *Sippurim*, jejichž tématem je rabbi Löw a jeho golem. Jejich autory jsou Gustav Philipson a Abraham Tendlau.⁹⁷ Báseň G. Philipsona se dlouho v paměti lidí neudržela, ale *Golem velkého rabbi Löwa A. Tendlaura*, se stal vzorem pro další autory. Tato báseň vyšla ve sbírce *Das Buch der Sagen und Legenden Jüdischer Vorzeit* (1842). I. Mackerle tuto báseň cituje ve své knize *Tajemství pražského golema* v plném znění a bez stylistických úprav (viz níže).

A. Tendlau na začátku své básně zmiňuje velkého rabbiho Löwa, který je známý právě tím, že stvoří člověka z hlíny, golema. Oživí jej pomocí pergamenu, na kterém je napsáno Boží slovo. Stvoří ho k tomu, aby mu pomáhal. Golem poslušně reaguje na rabbiho příkazy, ale nemluví. O šábesu mu je vyjmut lístek z úst a on působí jako mrtvý. Jednou však rabbi zapomene, v golemovi se probudí zlo a začne ničit okolí. Naštěstí ho přivolaný rabbi zastaví. Od té doby, co musel rabbi Löw opustit synagogu, se píseň, kterou začíná šábes, zpívá dvakrát.

⁹⁶ Kisch 1929, s. 189, 190.

⁹⁷ Mackerle 2010, s. 78.

Golem velkého rabbi Löwa

Dle pověstí otců, žil
kdysi v Praze velký rabbi,
jako divotvorce spíše známý
velký rabbi Löw nazývaný.
Nejen že on v Božím slovu
zběhlý byl jak nikdo jiný,
také ve svaté vědě
byl znalý a mocný v lidské síle,
a jeho zraku bylo známo
vše co se dělo vysoko, hluboko,
daleko i blízko.

Vůbec mnohé činil tento zvláštní muž,
co nikdo jiný nemohl vykonat;
Ale co největšího on udělal,
co ho tak velmi proslulým učinilo,
bylo to, že on stvořil
v lidské podobě sochu z hlíny,
která se jeho službám podrobila.
Slovo, jak se božská bytost jmenovala,
to napsal na pergamen a vložil tento
přímo v mozek
soše pod její čelo.

Tak jak tam bylo vloženo
to svaté jméno, bylo sto
učinit ho lidským tvorem,
jemuž chyběla řeč,
byl zcela oddán svému tvůrci,
dokud vždy nepřišel šábes.
Když se blížila hodina šábesu,

vyjmul mu slovo z úst
a dal tak v mžiku
syna země zemi opět zpět.

Bůh tomu chtěl, že o šábesu
každý tvor je volný a svobodný,
i samému golemovi, jak byl zván,
tomuto kolosu bylo dopřáno,
aby dle jeho vůle mohl činit
volně vše dle své chuti.

Tak jednou, když začal
pozdrav šábesu znít,
měl ještě golem v tu hodinu
Jméno ve svých ústech,
tehdy byl dohnán svou podstatou ke zlu,
že všichni před ním skryli
a rychle spěchali do modlitebny
vše oznámit rabbimu.

Divotvorce ihned poručil
ustát ve zpěvu.
Naštěstí ještě nezačala zcela noc,
ještě měl rabbi tu moc
zastavit netvora
v jeho vše zničující zlobě,
ale protože se rabbimu přihodilo,
že opomněl tu hodinu
a vše se v nebezpečí chvělo,
nikdy už neoživil tuto hlínu.

Takto nám to pověst praví,

že v synagoze v Praze,
kde jsou svaté zbytky všeho druhu
je ve skladišti uschována
a ještě dnes k vidění
golema hliněná postava.

Od té doby také prý v Praze přišlo ve
zvyk,
že se vždy zpívá dvakrát
píseň, kterou začíná šábés.⁹⁸

A. Tendlau a jeho báseň byla základem pro starší verzi legendy. Pro novou verzi byl inspirací Judel Rosenberg a jeho dílo *Nifloes Maharal*, ve kterém je detailněji vylíčen život rabbiho Löwa a velká část je věnována i samotnému golemovi. Tuto druhou verzi, tzv. haličskou, nám zprostředkoval rakouský spisovatel Chajim Bloch dílem *Der Prager Golem* a německý básník M. J. bin Corion se svojí knihou *Der Born Judas*.⁹⁹

Kromě hliněného golema byl „v Praze také golem vůbec poprvé zobrazen, a zde se mu ve Werichově Golemovi dostalo jeho nekonečné, takřka ‚kanonické‘ (ikonograficky závazné) výtvarné podoby.“¹⁰⁰ Prvním českým malířem, který golema nakreslil, byl Mikoláš Aleš, a to v roce 1897.

⁹⁸ Mackerle 2010, s. 79-80.

⁹⁹ Mackerle 2010, s. 81-90.

¹⁰⁰ Pojar 2003, s. 46.

6. Legenda nebo skutečnost

Je obecně známo, že legendy či pověsti vycházejí většinou z lidové fantazie. Pověst je podle *Slovníku literární teorie* (1984) „žánr lidové vypravěčské prózy; ve srovnání s pohádkou je konkrétněji vázán časem, místem, zvláštním předmětem, osobou nebo událostí a činí si tak nárok na věrohodnost, přestože je spjat s nadpřirozenými jevy.“¹⁰¹

Pověst o golemovi je přesně lokalizována, je spojena s určitou dobou, místem a postavami. Rabbi Löw vytvořil golema v roce 1580, kdy v Praze vládl císař Rudolf II. Kromě jiných národností, byli v Praze i Židé, kteří žili ve zvláštní židovské čtvrti, ghettu. Jejich postavení ve společnosti nebylo dobré, byli pronásledováni a obviňováni ze zločinů, které nespáchali.

Osoba, se kterou je golem spojován, rabbi Löw, je opředena tajemstvím. Z několika mála pramenů se dozvídáme hrstku informací, které jsou pravdivé. Zbytek ze života rabína jsou pouze dohady a legendy. I. Mackerle ve své knize cituje, co mu o rabbim Löwovi řekl profesor V. Sadek, který se jeho osobou intenzivně zabýval. „Asi vás zklamou, ale rabbi Löw se výrobou golema nikdy nezabýval. Ta legenda byla k jeho osobě připojena uměle, pravděpodobně až v 19. století. Nemá dokonce ani žádné historické pozadí, jako je tomu třeba u jiných legend.“¹⁰²

Do literatury se tedy legenda o golemovi dostala až v polovině 19. století. Největší podíl na jejím rozšíření má židovská sekta chasidů z Polska.¹⁰³ To, že legenda byla připojena uměle, platí dnes jako uznávaný názor. Přesto I. Mackerle zmiňuje dvě události, které by mohly mít s golemem souvislost. Jedna se týká začátku šábesu, kdy se od určité doby zpívá 92. žalm dvakrát. Jedním z důvodů je ten, že rabbi Löw musel jít uklidnit golemovo řádění poté, co mu zapomněl dát rozkaz ke spánku. Druhý názor, který zastávají odpůrci golema, vysvětluje situaci tak, že první zpívání bylo pouze znamením pro menší synagogy, aby začaly se šábesem.¹⁰⁴

¹⁰¹ Vlašín, Štěpán (1984): *Slovník literární teorie*. 2. rozš. vyd. Praha: Československý spisovatel, s. 287.

¹⁰² Mackerle 2010, s. 128.

¹⁰³ Mackerle 2010, s. 128.

¹⁰⁴ Mackerle 2010, s. 136.

Druhý čin se týká zákazu vstupu na půdu Staronové synagogy, který rabbi Löw skutečně vydal. Aby zákaz nebyl porušen, bylo dokonce strženo schodiště. Ani v dnešní době není možné se na půdu dostat. Zůstává tedy otázka, koho nebo co se snažil rabbi na půdě Staronové synagogy skrýt.

I. Mackerleovi, autorovi knihy *Tajemství pražského golema*, se podařilo získat povolení a na půdu Staronové synagogy se podíval. Měl s sebou všechny možné přístroje na odhalování předmětů pod zemí, ale nic, co by jen trochu odpovídalo golemovi, nenašel.¹⁰⁵ Jak již bylo výše zmíněno, podle E. E. Kische je možné, že golem byl z půdy odnesen chrámovým sluhou a pohřben na morovém hřbitově.

O stvoření golema se pokoušeli i jiní kabalisté. Je možné, že se jim to opravdu povedlo, ale pouze v jejich mysli. Mohlo jít o jakýsi mystický zážitek, stav mimo vědomí. „Pražský golem byl podle Meyrinka právě jeden takový přelud, žijící v neviditelném duševním světě. Byl to obraz fantazie a myšlenek, které středověký rabín nejdříve oživil v myšlenkách a až potom ho oblékl do hmoty, a ten obraz se v pravidelných intervalech vracel, mučený touhou po hmotném světě.“¹⁰⁶

V hebrejsko-anglickém slovníku může slovo golem znamenat blázen. Je tedy možné, že rabbi Löw byl vyrušen ze své bohoslužby, aby šel uklidnit svého sluhu, duševně nemocného člověka, který se vrhl mezi lidi na ulici.¹⁰⁷ Touto hypotézou se historikové snaží racionálně vysvětlit, kvůli čemu musel Löw zasáhnout. „[...] někteří duševně nemocní svým chováním golema opravu připomínají. Při manio-depresivních psychózách se střídají stavy nadměrné vzrušivosti, někdy i agresivity, se stavy útlumu tělesných i duševních funkcí.“¹⁰⁸ A to, co bylo golemovi, tedy duševně chorému člověku vkládáno do úst, mohly být nějaké léky.

Z dosud známých popisů působil golem jako člověk mongoloidního typu s tápavou chůzí. Byl hodný, mírumilovný, než se jednoho dne rozzuřil. Podobal se člověku s Downovým syndromem. Takový člověk je nižšího tělesného vzrůstu, jeho oči vypadají kvůli výrazné kolmé kožní řase jako by byly šikmé. Postižení jsou většinou

¹⁰⁵ Mackerle 2010, s. 182.

¹⁰⁶ Mackerle 2010, s. 144.

¹⁰⁷ Mackerle 2010, s. 160.

¹⁰⁸ Mackerle 2010, s. 160.

mentálně retardovaní.¹⁰⁹ V době rabbiho Löwa by takový člověk nebyl tolerován, proto bylo lepší, když ho považovali za golema.

„Historikové i průvodci turistů po pražských židovských památkách odpovídají záporně. Rabbi Löw prý neměl s golemem nic společného. Podle nich příběh o golemovi správně ani nepatří mezi starověké legendy, protože byl vymyšlen poměrně nedávno v Polsku a do Prahy byl uměle importován.“¹¹⁰ I. Mackerle ovšem zastává názor, že legenda nebyla vymyšlena, ale vznikla zkreslením reálné příhody.

¹⁰⁹ Mackerle 2010, s. 164-165.

¹¹⁰ Mackerle 2010, s. 191.

7. Golem v literatuře a v umění

Motiv golema se objevuje v židovských příbězích, pověstech a mýtech, které byly vydány pod názvem *Sippurim*. Nejznámější část je právě ta o golemovi a rabbim Löwovi, jeho stvořiteli. Golem se stal symbolem ničivé síly a jako takový stále ožívá. Neinspiroval jen německé spisovatele, ale i ty české.

7.1. Golem v české literatuře

Legenda o pražském golemovi rabbiho Löwa zůstala v povědomí lidí dodnes. „Dosáhl takové proslulosti a významu, že se o něm pořádají mezinárodní konference. Paradoxní přitom je, že jeho světovou slávu, vyvolávající zvýšený zájem také o Prahu jako město ‚magické‘ či ‚mystické‘, založil román Gustava Meyrinka, Němce, který – eufemisticky řečeno – opustil Prahu ve zlém a nevzpomínal na ni rád.“¹¹¹

Motiv golema se objevuje u mnoha českých autorů. Jaroslav Vrchlický, Jiří Karásek ze Lvovic, Jiří Voskovec a Jan Werich, Vítězslav Nezval, Jiří Suchý, Eva Hudečková – ti všichni se nechali postavou golema inspirovat.

U Jaroslava Vrchlického se motiv golema objevuje ve veselohře *Rabínská moudrost* (1902) a ve sbírce *Já nechal svět jít kolem* (1902).¹¹² Tato sbírka obsahuje báseň s názvem *Golem*, ve které je líčeno, jak rabbi Löw z hlíny uhněte golema, který plní jeho příkazy. Když se mu golem vzepře, obrátí se rabbi na Boha, který ho před golemem zachrání.

Autora, kterého radíme k české dekadenci, Jiřího Karáska ze Lvovic, zaujal golem natolik, že se jím zabýval v románu *Ganymedes* (1925), „který je nejoriginálnějším příspěvkem české literatury ke golemovskému tématu.“¹¹³ Sochař Moller chce stvořit svého golema (Ganymeda), pokouší se proto rozluštit text šému z hrobu rabbiho Löwa. Nakonec se mu to povede a vytvoří sochu podle krásného mladíka. Když je golem oživen, Moller umírá. Golema si přivlastní jeho přítel, který ho měl na přání Mollera pohřbít

¹¹¹ Pojar 2003, s. 76.

¹¹² Pojar 2003, s. 77-78.

¹¹³ Pojar 2003, s. 79.

s ním. Příběh končí tragicky smrtí krásného mladíka, kterého jeho napodobenina – golem, zabije.¹¹⁴

Eva Hudečková se také nechala pověstí o golemovi inspirovat. V její knize, *Bratříček Golem* (1993), která je pohádkovým ztvárněním známé legendy, vystupuje postava golema jako ochránce proti nespravedlnosti. Celý příběh se točí kolem židovské rodiny Jošui Silbersteina, který má dvě děti, starší Rebeku a mladšího Jonatana. Rebečin milý je neprávem uvězněn do Černé věže. O její ruku se uchází i bohatý pan Měchura a navíc jí obtěžuje i četník Mlejnek. Její bratr Jonatan proto vytvoří z hlíny malého roztomilého golemka, bratříčka. „V koutě pod oknem stála dřevěná bedna naplněná hlínou, poklekl k ní, přilil z vědra vodu a zabořil ruce do vlhké hmoty. V duchu si opakoval zaříkávací formule, pak se sevřeným hrdlem a rozbušeným srdcem jednu po druhé vyslovil a začal tvořit Golema.“¹¹⁵ Nejprve je to socha bez života, která později díky podivnému penízku, který našli na hřbitově, když šli s přáním k hrobu rabi Lova, obživne. Oba sourozenci ho považují za svého bratříčka. Golem je velice nápomocný, hodný, jen když vidí nespravedlnost, dokáže v sobě najít takovou sílu, která zboří i zeď. Tak jako v jiných pověstech, je němý, a když je dosaženo spravedlnosti, zmizí.

Příběh golema se objevil i v divadle, konkrétně v Osvobozeném divadle, v díle Jiřího Voskovce a Jana Wericha. Rudolf II. nechá ukrást golema z pudy Staronové synagogy a chce ho oživit jako překvapení na svůj dvorní ples. Jeho dvorní alchymista Scott před císařem šem schovává, chce si nechat jeho moc pro své účely. V průběhu hry je ale golem oživen, slouží Břeňkovi, který se na pokraji života a smrti zamiluje do umělé ženy Sirael a ona do něj. Kromě samotného příběhu zazní v této hře i kramářská píseň – *Píseň strašlivá o Golemovi*.¹¹⁶ Celá hra je prostoupena humorem Jiřího Voskovce a Jana Wericha.

J. Voskovec s J. Werichem charakterizovali svého golema v předmluvě ke hře takto: „Golem, legendární hliněný panák, je dosti neuměle uhněten do nadlidských proporcí, jejichž hutnost značně omezuje jeho pohyby, pokud totiž vystupuje ve stavu živém, s šemem v ústech. I jeho povaha je hliněná a neumělá. Rabbi Löw se spokojil

¹¹⁴ Pojar 2003, s. 80-81.

¹¹⁵ Hudečková, Eva (1993): *Bratříček Golem*. Vyd.1. Praha: Astrál, s. 43.

¹¹⁶ Pojar 2003, s. 82.

s tím, že mu v mozku vymodeloval jen pár nejnutenějších závitů. Přece však se na nich zachytilo několik základních lidských sklonů a vlastností, jako láska, ješitnost a záliba v alkoholu. [...] dopřáli jsme Golemovi daru slova.“¹¹⁷

Kromě již zmiňované kramářské písně se v divadle Semafor objevil text od Jiřího Suchého, ve kterém se zpívá o golemovi v komoře, kterého autor není schopen oživit.

Poslední český autor, kterého bych chtěla ve spojení s motivem golema zmínit, je Vítězslav Nezval. „S podstatně ‚vážnějším‘ ztvárněním golemovské látky se setkáme v surrealistické sbírce **Vítězslava Nezvala** (1900 - 1958) *Praha s prsty deště* (1936). V básni *Rabbi Löw* Nezval ztotožňuje magickou tvůrčí i ničivou sílu rabiho Löwa s analogickou mocí poezie.“¹¹⁸

7.2. Golem v umění

„Golemovský motiv poskytuje vynikající příležitost pro vyjádření nevědomých a iracionálních aspektů lidských činů a motivací. V psychoanalýze se golem stal symbolem pro podvědomí. Někteří umělci užívají golema jako obraz pudových nebo smyslových stránek lidské osobnosti.“¹¹⁹ S tímto výrokiem souvisí pohled na golema jako na náš stín nebo našeho dvojníka. Oba představují záporné stránky naší osobnosti, které skrýváme za svojí tvář.

Co se týče ilustrované podoby golema, nejznámější ilustrace jsou od Mikoláše Alše. Objevily se v Jiráskových *Starých pověstech českých* (1894). Další poměrně známý obraz vytvořil F. Hudeček a nazval jej *Golem – muž probuzený žhnoucím kladivem*. „Snová halucinační scéna – poněkud amorfní postavu potápěče v hlubinách oceánu ohrožuje příznačné hmyzovité monstrum žhavým kladivem – je symbolem prozření z temných hlubin nevědomí k nečekanému poznání.“¹²⁰

¹¹⁷ Voskovec, Jiří, Werich, Jan (1964): *Golem, romantická revue o jedenácti obrazech*. Praha. Dilia, s. 13907-13908.

¹¹⁸ Pojar 2003, s. 84.

¹¹⁹ Pojar 2003, s. 89.

¹²⁰ Pojar 2003, s. 98.

Do světa umění a literatury 20. století vstoupil golem především románem Gustava Meyrinka. Na jeho úspěchu měly svůj podíl také neobvykle pochmurné, symbolisticko-expressionistické ilustrace, které vytvořil Hugo Steiner-Prag (1880-1945). Spojení Meyrinkova spisovatelského umu se Steinerovými ilustracemi ovlivnilo další umělce zabývající se tímto tématem. G. Meyrink svého golema popisuje jako cizince mongolského typu se žlutou tváří a šikmýma očima oblečeného ve staromódních obnošených šatech. Přesně tomu odpovídají Steinerovy ilustrace.

V oblasti filmové, jak jsem již na začátku této práce zmiňovala, se objevuje golem ve filmu *Císařův pekař a Pekařův císař*. Má zde podobu velké hliněné sochy. „Golem je mohutná, hrubě tvarovaná figura z režné hlíny, posetá prasklinami, která se pohybuje pomalu a mechanicky kupředu, většinou však zůstává zcela nehybná. Pokud se do jeho čela vloží šém, je oživena vnitřním žářem jako malý reaktor nebo vysoká pec.“¹²¹ V tomto filmu se golem stal symbolem ovládnutí a mírového využití atomové energie. Režisérem byl Martin Frič, který spolupracoval s Janem Werichem. Ten se ve filmu objevuje jako Rudolf II. a pekař Matěj. Co se týče žánru, jedná se o komedii. Jan Werich se s golemovským tématem nesetkal poprvé, už ve třicátých letech se v Osvobozeném divadle hrála hudební komedie o golemovi, jejímž spoluvůrcem je i Jiří Voskovec.

V německé filmové produkci se nejvýrazněji dostal do podvědomí němý film *Der Golem* (1915), v jehož hlavní roli se objevil Paul Wegener. „Nová podoba Golema vznikla pod vlivem filmů německého herce a režiséra Paula Wegenera (1914, 1917, 1920), pro něhož masku homunkula navrhl a realizoval spolupracovník Maxe Reinhardta, sochař Rudolf Belling.“¹²²

Golem inspiroval všechny možné Frankensteiny, mumie, doktory, fantomy, dráky a upíry. Ve dvacátých letech se vytvářely umělé stroje, roboti a automaty. Jako první přišel s termínem robot Josef Čapek. Toto slovo vytvořil z podstatného jména robota. Následně jej navrhl svému bratrovi, Karlu Čapkovi, který jej použil ve své hře *R.U.R.* (Rossum's Universal Robots, 1920).

¹²¹ Pojar 2003, s. 101.

¹²² Pojar 2003, s. 93.

Termínem robot se dostáváme do oblasti techniky a určitých mechanismů. Golem v pověstech je oživen pomocí kouzelného šému. Neubauer se ve své knize zamýšlí nad tím, zda Einsteinova teorie relativity, konkrétně vzorec $E=mc^2$, není šémem vyjadřujícím nesrovnatelnost mezi hmotou a energií. Tato formule se podle něj nedá vyslovit, je to tedy nevyslovitelné Jméno Boží.¹²³

V dnešní době plné moderních vynálezů a technologií je téma golema stále aktuální. V jeho nové podobě, ve formě robota, androida či počítače se s ním můžeme setkat i my. Tradiční golem se nakonec vzepře i svému tvůrci, což se díky rychlosti vynalézání může stát i nám. Dosud se s tímto tématem setkáváme pouze ve filmech. „Věda neustále vytváří nové golemy, kteří sice zatím člověku slouží, ale kdykoli se mohou vymknout z jeho kontroly. Nemusí to však být jen ta věda s neustále omílanou hrozbou, číhající v atomové energii nebo genetickém inženýrství. Mohou to být i lidské vášně, vyvolané šikovnými řečníky či demagogickými politiky ve skupinách lidí, nebo dokonce v celých národech, které se pak už nedají spoutat a vedou ke tragédiím.“¹²⁴

Z. Neubauer upozorňuje, že před takovýmto ohrožením se nezachráníme tím, že utečeme nebo se někam schováme. Musíme se zamyslet sami nad sebou, protože golemy jsme si my sami, a jedině my sami se můžeme zničit.¹²⁵

G. Scholem hovoří o golemovi jako o období Adama, který byl stvořen Bohem, byl jím kontrolován, ale také nakonec neuposlechl. Kromě přirovnání k Adamovi srovnává G. Scholem pražského golema s golemem s Rechovot. Prohlašuje, že mají stejnou koncepci. Vnímá podobnost mezi kombinací 22 písmen hebrejské abecedy a binárním číselným systémem, který tvoří pouze dvě čísla 0 a 1. Oba jsou poháněni pomocí energie, pražský golem energií řeči, golem z Rechovot energií elektroniky. Jejich rozdílnost vidí Scholem v lidské podobě. Golem z Rechovot člověka ani trochu nepřipomíná.¹²⁶

¹²³ Neubauer 2002, s. 86-87.

¹²⁴ Mackerle 2010, s. 201.

¹²⁵ Neubauer 1998, s. 56.

¹²⁶ Scholem, Gershom (1996): *Davidova hvězda*. Vyd. 2. Přeložila Alena BLÁHOVÁ. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, s. 142-143.

7.3. Golem v německé literatuře – obecně

Jako první zmínka o golemovi v německé literatuře byla považována zpráva v *Časopise pro poustevníky* od Jakoba Grimma v roce 1808. Tato varianta pověsti popisuje polské Židy, kteří po několika dnech půstu vytvoří člověka z hlíny či klišu. Oživí ho pomocí Božího jména a nazvou jej golemem. Tento golem vykonává práci sluhy, neumí však mluvit. Každý den se stává větším a silnějším, a proto mu je ze strachu smazáno první písmeno ze slova emet, a z nápisu, jež má na čele, zbyde jen met. Golem se po tomto zásahu změní v zem.¹²⁷ V roce 1714 byla objevena kniha *Jüdische Merkwürdigkeiten*, která popisuje příběh golema a rabbiho Elijahúa z Chelmu.¹²⁸

V této kapitole bych chtěla zmínit dvě básně, ve kterých se objevuje motiv golema. Jelikož mají malý rozsah, dovolím si je uvést celé. První, s názvem *Der Golem*, je od Detleva Freiherra von Liliencrona (1844-1909) a pochází ze sbírky *Bunte Beute* (1903). Autor v ní formou balady zpracovává golemovský námět. Nejprve nám představuje Prahu a stvořitele golema, rabbiho Löwa. Ten vytvořil v této baladě golema jako sluhu, který směl odpočívat jen při šabat. Před tímto dnem odpočinku vyňal rabbi golemovi kouzelný šém z úst. Stalo se však, že zapomněl a golem začal vše okolo sebe ničit.

Der Golem

Prag, das alte sagenreiche,
Barg schon viele Menschenweisheit,
Barg schon viele Menschentorheit,
Auch den hohen Rabbi Löw.

Rabbi Löw war sehr zu Hause
In den Künsten, Wissenschaften,
Und besonders in der schwarzen,
In der schweren Kabbala.

So erschuf er einen Golem,
Einen holzgeschnitzten Menschen,
Tat belebend in den Mund ihm
Einen Zauberspruch: den Schem.

Unverdrossen, als sein Diener,
Muß der Golem fegen, kochen,

Kinder wiegen, Fenster putzen,
Stiefel wixsen und so fort.

Nur am Sabbath darf er rasten;
Nahm ihm dann der hohe Rabbi
Aus dem Mund den Zauberzettel,
Stand er stockstill augenblicks.

Einmal hat er es vergessen,
Einmal, was ist da geschehen:
Rasend wurde, dwatsch der Golem,
Ein Berserker ward der Kerl.

Bäume reißt er aus der Erde,
Häuser wuppt er in die Wolken,
Schleudert Menschen in die Lüfte,
Stülpt den Hradschin auf den Kopf.

¹²⁷ Scholem, Gershom (1999): *Kabala a její symbolika*. Praha: Volvox Globator, s. 144.

¹²⁸ Mackerle 2010, s. 53.

Schon im Anzug war der Sabbath,
Alle Arbeit muß nun ruhen.
Alles flüchtet, brüllt und zetert
Nach dem hohen Rabbi Löw.
Der erscheint; packt eben, eben
Noch den Tollhans am Schlafittchen,
Ist mit ihm bald oben, unten,
Bald auf Bergen, bald im Tal:
Wie ein Bändiger, der dem Pferde,
Das sich bäumt und wirft und schüttelt,

Einen Kappzaum legen möchte,
Und nun mit ihm tanzen muß.
Hopsa, hopsa, was für Sprünge!
Aber endlich glückts, er würgt ihn,
Zerzt den Schem ihm aus den Zähnen –
Und zerschmettert liegt der Kerl.
Nicht noch einmal hat der Rabbi
Einen Golem sich geschnitzelt,
Jede Lust war ihm vergangen:
Allzu klug ist manchmal dumm.¹²⁹

V této variantě zpracování pověsti je golem vyřezán ze dřeva „holzgeschitzt“ a šém mu rabbi vkládá do úst, ne do čela. Když se golem vymkne kontrole, vytrhává stromy ze země, domy vyhazuje do mraků a lidi vrhá do vzduchu. Nejenom to, i Hradčany převrátí vzhůru nohama „stülpt den Hradschin auf den Kopf“. Rabbi Löw je vzápětí přirovnáván ke krotiteli koní, který golema zneškodní tak, že mu vytrhne šém z úst. Balada končí veršem, že kdo je příliš chytrý a povýšený, je někdy spíše tím hloupým „allzu klug ist manchmal dumm“.

Další báseň je od Huga Saluse (1866-1929) *Vom hohen Rabbi Löw*. Tento pražský německy píšící spisovatel v ní vyzdvihuje rabbiho Löwa, který z hlíny vytvoří hocha. Vloží mu na jazyk šém se zaklínadlem běž, běž, můj chlapče „lauf, lauf, mein Junge“ a chlapec oživne. Dělá, co po něm rabbi chce. Vykonává domácí práce, ale také dohlíží na okolí. Stane se, že se do něj zamiluje dívka jménem Rifke z rodiny Löblů. Její matka ji proto vezme za rabbim. Ten zavolá chlapce, golema, a on chytí dívku tak, že jí praskají kosti a skoro ji udusí.

Vom hohen Rabbi Löw

Der hohe Rabbi Löw in Prag kann mehr als beten,
Kann Geister beschwören und aus Lehm feste Burschen kneten,
Und legt er der Puppe das Pergament auf die Zunge
Mit dem Zauberspruch drauf und: "Lauf, lauf, mein Junge!"
So läuft er und tut, was der Meister ihn heißt,
Und fegt ihm das Haus und rückt ihm die Kasten,
Geht ein und aus und schleppt ihm die Lasten
Und wacht vor der Tür und rennt in die Stadt,

¹²⁹ *Spiegel online: Projekt Gutenberg-DE* [online]. [cit. 2017-05-10]. Dostupné z:

<http://gutenberg.spiegel.de/buch/buntebeute-2054/11>.

Weil er den "Schem" auf der Zunge hat.

Aber Löbls Rifke, die dumme Gans,
Ist einfach vernarrt in den lehmigen Hans,
Weil seine Wangen so rosig schimmern,
Weil seine Augen so treuherzig flimmern;
Sie träumt von ihm so Tag wie Nacht,
Wenn er sie anlotzt, glaubt sie, er lacht,
Ruft ihn und lockt ihn mit Worten und Blicken,
Möcht' ihn so gern an das Mieder drücken;
Bis Mutter Löbl dahinter gekommen
Und die blöde Rifke zum Rabbi genommen.

Der hohe Rabbi Löw hört zu; ihm ist,
Daß er, statt zu raten, laut auflachen müßt'.
Er ruft seinen Knecht, hat mit ihm gesprochen;
Der nimmt das Mädcl, ihr krachen die Knochen;
Sie schreit, sie weint. Der Bursche drückt,
Er preßt die Rifke, fast wär' sie erstickt.
"Lauf, lauf, mein Junge!" Da läßt er sie aus;
Schleppt Rifke beschämt ihre Knochen nach Haus...

Und wie nun die Mutter ihm danken will,
Sagt der hohe Rabbi Löw: "Du, Esther, sei still!
Hast du dich als Junge nicht auch in die Kraft
Und die glänzenden Glasaugen immer vergafft?
Und daß er aus Lehm ist? Ist Löbl aus Gold?
Was hast denn du von dem Liebsten gewollt?
Die Tugend? Oder Jugend und glatte Haut?
Hast du deinem Schatz auf den Schem geschaut?
Und lebt dein Löbl sein eigenes Leben?
Wer hat ihm den Schem in den Mund gegeben?"

Er schweigt. Rifkes Mutter schaut sich um,
Als stünden tausend Frauen um sie herum;
Sie nicht vor sich hin, wie für tausend, tausend Frauen,
Wagt nicht, dem Rabbi ins Auge zu schauen.¹³⁰

Kromě těchto básní se pověsti o golemovi inspiroval i českoněmecký autor Oskar Wiener (1873-1944). V knize *Böhmische Sagen* (1919) se objevuje kapitola s názvem *Geschichten vom hohen Rabbi Löw*. Kromě života rabbiho autor píše i o člověku z hlíny se šémem v ústech, kterému kabalistické umění vdechlo život „der Mann aus Lehm, dem

¹³⁰ *Gedichte.eu: Hugo Salus - Vom hohen Rabbi Löw* [online]. [cit. 2017-05-10]. Dostupné z: <http://www.gedichte.eu/71/salus/ernte/vom-hohen-rabbi-loew.php>.

er durch kabbalistische Künste Leben eingehaucht hatte.“¹³¹ Podle této pověsti udržoval šém golema klidného, bez násilnických sklonů. Ovšem jednou večer zapomněl rabbi Löw golemovi šém vyměnit a nahradit ho talismanem, proto začal golem ničit své okolí. Rabbi musel přerušit kázání a jít golema zastavit. Od té doby se se při sabatu první žalm přeruší a začne se nanovo.¹³²

¹³¹ Wiener, Oskar (1919): *Böhmische Sagen, aus alten Quellen geschöpft*. Warnsdorf i. B.: E. Strache, s. 211.

¹³² Wiener 1919, s. 214.

8. Německé pověsti – kniha *Sippurim*

Velká část německé literatury čerpala z knihy *Sippurim*, která zpracovává židovské pověsti, povídky a mýty ze starších dob. Tato kniha je rozdělena do několika částí, ve kterých se objevují i básně tematicky zaměřené na golema či rabbiho Löwa.

V části *Das Buch der Sagen und Legenden jüdischer Vorzeit* se objevuje báseň *Der Golem des hoch Rabbi Löw* od A. Tendlaua. Již jsem o této básni psala v podkapitole *Básně o pražském golemovi*, přesto bych ji zde chtěla zmínit v originálu, tedy v německém jazyce. Tato báseň začíná tím, že podle pověsti žil v Praze velmi známý muž, zvaný rabbi Löw, který kromě toho, že byl ve službách Božích, měl velkou moc a uměl konat zázraky. To největší, díky čemu se stal známým, bylo vytvoření člověka z hlíny.

„Doch was am größten er vollbracht,
was ihn so sehr berühmt gemacht,
was jedermann bewundern musste,
das war, dass er zu bilden wusste,
in Menschenform ein Bild aus Lehm,
dass sich zu seinem Dienst bequem.“¹³³

V této části je navíc řečeno, že rabbi golema vytvořil k tomu, aby mu sloužil. O ochraně židovského města golemem se nedočteme nic. Golem je oživen díky božímu slovu, které mu rabbi vloží pod jeho čelo. V další části básně mu však lístek se slovem vyndá z úst a vrátí ho, podle jeho slov – syna země, zpátky zemi. To činí rabbi vždy před sabatem.

„Denn nahte sich die Sabbatstunde,
nahm er das Wort ihm aus dem Munde
und gab in einem Augenblick
den Erdensohn der Erde zurück.“¹³⁴

¹³³ <http://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/freimann/content/titleinfo/846507>: upraveno s. 15.

¹³⁴ <http://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/freimann/content/titleinfo/846507>: upraveno s. 17.

Golem je podle této pověsti vytvořen z hlíny a neumí mluvit, chybí mu jazyk „dem einzig nur die Sprache fehlt“¹³⁵. Je zcela poddaný svému tvůrci. Když však rabbi jednou zapomene golemovi lístek z úst vyjmout, stane se to, co známe i z českých pověstí. Nahromadí se v něm zloba a vyběhne do ulic. V těchto verších je golem nazván monstrem, das Ungetüm, které musí rabbi zkrotit. Naštěstí pro rabbiho nebyla ještě zcela noc a golem byl stále v jeho moci.

„Noch war zum Glück nicht völlig Nacht,
noch stand es in es Rabbi Macht,
zu bändigen das Ungetüm.“¹³⁶

Tato báseň je zakončena tím, že ostatky golema jsou uloženy na půdě pražské synagogy. Od té doby, co musel rabbi ze synagogy odejít kvůli zastavení golema a muselo se začít znovu, zpívá se píseň dvakrát.

Kromě pověsti *Der Golem des Hoch Rabbi Löw* se v této části objevuje i báseň *Hoch Rabbi Löw*. O golemovi se můžeme dočíst hned ze začátku. Rabbi vytvoří ke svým službám a potřebě syna ze země, obraz člověka z hlíny. Dále se text zaměřuje již jen na rabbiho Löwa a na jeho setkání s andělem smrti.

„zu formen einen Erdensohn,
ein Menschenbild aus todtem Ton,
und ihm zu geben Lebenshauch
zu seinen Diensten und Gebrauch.“¹³⁷

V další části knihy *Sippurim, Der Born Judas, fünfter Band, Volkserzählung*, se objevují dvě pojednání, která souvisí s tématem mé diplomové práce. Kapitola *Die Schaffung des Golems* zpracovává stvoření golema. Nejprve se dovídáme některé informace o jeho stvořiteli, rabbim Löwovi, který se narodil ve Wormsu v roce 5273, v noci ve svátek Pesah. V té době byli Židé pronásledováni. Lidé si o nich mysleli, že při pečení chleba do něj přidávali krev. Narození rabbiho Löwa bylo pro některé dobrým znamením, protože té noci bylo odhaleno spiknutí proti Židům. Chtěli jim v pytli podstrčit

¹³⁵ <http://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/freimann/content/titleinfo/846507>: upraveno s. 17.

¹³⁶ <http://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/freimann/content/titleinfo/846507>: upraveno, s. 17.

¹³⁷ <http://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/freimann/content/titleinfo/846507>: upraveno s. 115.

mrtvé hovězí. Rabbiho otec pronesl, že jeho syn je bude utěšovat a osvobodí je od trápení se kvůli obvinění z vražd a používání krve. „Dieser wird uns trösten und uns von der Plage der Blutbeschuldigungen befreien. Sein Name in Israel sei Juda Aria, gemäß dem Vers im Segen Jakobs: Juda ist ein junger Löwe; [...]“¹³⁸

Rabbi se snažil očistit svůj národ od pomluv a nepravých obvinění. Ve snu dostal radu, aby udělal člověka z hlíny, který by zmařil zlé úmysly. „Mache ein Menschenbild aus Ton, und du wirst der Böswilligen Absicht zerstören.“¹³⁹ Rabbi si k vytvoření golema přizval svého zetě a bývalého žáka. Při stvoření golema byly zapotřebí čtyři elementy: země, voda, oheň a vzduch. Vzduch zastupoval rabbi Löw, oheň rabbiho zeť a vodu bývalý žák. Než tito tři začali tvořit, předcházelo sedm dní příprav.

Golem byl vytvořen ve čtyři hodiny ráno, dvacátý den měsíce adaru roku 5340. Každý z mužů obešel sochu vytvořenou z hlíny sedmkrát a u toho odříkal připravenou formuli. Když obcházel golema rabbiho zeť, golem začal rudě žhnout. Při obcházení žákem se na těle golema vytvořily nehty, vlasy a objevily se rysy obličeje. Nakonec všichni tři společně odříkali větu z příběhu stvoření – a Bůh mu foukl živoucí vzduch do nosu a člověk ožil. „Und Gott blies ihm den lebendigen Odem in die Nase, und der Mensch ward zur lebendigen Seele.“¹⁴⁰ Když golem otevřel oči, oblékli ho do šatů, které nosili sluhové synagogy. Dali mu jméno Josef a rabbi mu řekl, že mu bude sloužit, ve všem ho poslechne a bude chránit národ Židů od všeho zlého. Josef vypadal jako člověk, choval se tak, ale neměl dar řeči, ten mu zůstal odepřen „die Kraft der Rede blieb ihm versagt.“¹⁴¹

Golem měl tedy za úkol ochraňovat Židy před křivými obviněními a pokusy poškodit je. Rabbi mu proto vytvořil amulet, který jej činil neviditelným. Když se situace uklidnila, rozhodl se rabbi, že golem již není potřeba. Řekl mu, ať se položí na postel, svolal své dva druhy a postupovali stejně jako při jeho stvoření, akorát opačným

¹³⁸ <http://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/freimann/content/titleinfo/841585>: upraveno s. 179.

¹³⁹ <http://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/freimann/content/titleinfo/841585>: upraveno s. 180.

¹⁴⁰ <http://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/freimann/content/titleinfo/841585>: upraveno s. 181.

¹⁴¹ <http://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/freimann/content/titleinfo/841585>: upraveno s. 182.

způsobem. Zabalili jej do starého kabátu a schovali pod hromadu poškozených knih na podkroví u rabbiho. Tyto skutečnosti jsou zmiňovány v kapitole *Der Tod des Golems*.

Na konci této kapitoly je ještě řečeno, že vždy o sabatu rabbi vyjmul golemovi z pod jazyka štítek s Božím jménem, protože se obával, že sabat by mohl golema učinit nesmrtelným. Co se týče golemových vlastností, text hovoří o tom, že golem neměl sklony ani k dobru ani ke zlu. Nikdy neměl potřebu spát, ani nebyl nemocný.

Ve druhém svazku knihy *Sippurim* se objevuje také text o golemovi s názvem *Der Golem*. Autor začíná tím, že tato pověst je velice známá a byla již zpracována jinými spisovateli. Přesto se z jeho textu dovídáme pro nás nové informace. Rabbi Löw, známý díky své vzdělanosti a znalosti kabaly, byl schopný vytvořit figury z hlíny či ze dřeva, které dělaly vše jako člověk. Tito vytvoření sluhové byli velmi ceněni, protože nejedli nepili a nepotřebovali žádný plat. Pracovali neustále, člověk jim mohl vynadat, ale oni mu neodpověděli. „Solche selbstgeschaffene Domestiken sind viel wert, sie essen nicht, sie trinken nicht und brauchen keinen Gehalt; sie arbeiten unverdrossen, man kann sie ausschelten, und sie geben keine Antwort.“¹⁴² Rabbi si tedy zhotovil sluhu z hlíny za pomoci šému, kouzelné formule, kterou mu vložil do úst. Dále se dovídáme, co byl golem všechno schopný vykonávat v domácnosti. Když nastal sabat, musel i golem odpočívat. Rabbi mu vyjmul šém z úst a golem vypadal jako mrtvý. „Am Sabbath aber musste er ruhen, deshalb nahm ihm der Herr den Schem aus dem Munde und machte ihn tot, ehe der Ruhetag eingegangen war.“¹⁴³ Jak již známe z pověstí, jednou však Rabbi zapomněl a golem začal ničit své okolí. Naštěstí se mu podařilo šém vyjmout a golem byl zničen. Zbyly z něj jen trosky, které byly uloženy na půdě Staré synagogy. Rabbi se bál, aby se něco podobného neopakovalo, proto již nikdy nechtěl golema vytvořit. „Von diesem Auftritte geschreckt, wollte sich der Rabbi seinem so gefährlichen Knecht mehr machen. Noch heute sollen Stücke des Golems auf dem Boden der Alten Synagoge zu sehen sein.“¹⁴⁴

¹⁴² <http://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/freimann/content/titleinfo/419623>: Sippurim, 2. Bändchen s. 26.

¹⁴³ <http://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/freimann/content/titleinfo/419623>: upraveno Sippurim, 2. Bändchen, s. 26.

¹⁴⁴ <http://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/freimann/content/titleinfo/419623>: Sippurim, 2. Bändchen, s. 27.

Kromě pověsti o golemovi zmiňuje text i další události, jež jsou spojeny s kouzelnými praktikami. Když přijel k rabbimu na návštěvu císař Rudolf II. a jeho astrolog Tycho de Brahe, nechal rabbi celé Hradčany přenést do židovské ulice. Na žádost císaře také oživil známé patriarchy a syny Jakoba, ale císař porušil podmínku, že se nebude smát, proto postavy z minulosti zmizely a strop v sále začal klesat.

Na závěr je zmíněna teorie, která hovoří o rabbim jako o šikovném mechanikovi, který zhotovil jakýsi automat. Toto vysvětlení vyhovuje racionalistům. Romantici a ti, kteří mají rádi tajemno, věří tomu, že golem skutečně existoval.

Ve třetím svazku knihy *Sippurim* se objevuje text s názvem *Der hohe Rabbi Löw und der Graf*, ve kterém se hrabě snaží získat informace o rabbim. Hraběte nejprve zajímá fakt, jak se do rabbiho domu vejde tolik jeho žáků a služebnictva. Když je hrabě i se svými známými a služebnictvem k rabbimu pozván, nestačí se divit. Uvnitř domu se setká s velkým přepychem a vybavením jako na zámku. Jeho sluha však při odchodu odcizí zlatý pohár. O pár dní později se k hraběti dostane zpráva, že na jeden den zmizel zámek 200 mil vzdálený od Prahy. Jediné, co se ztratilo, byl zlatý pohár.

V další části příběhu chce hrabě, aby ho rabbi zasvětil do tajemství kabaly. Ten to však odmítne. Hrabě totiž není Izraelita, Žid ani věřící. Pod nátlakem a kvůli vyhrožování však rabbi přislíbí, že ho do tajemství zasvětit. Chce se však nejprve poradit se svým přítelem rabbim Abrahamem. Ten se u něj nečekaně objeví po tom, co se mu ve snu zjevily rabbiho starosti s hrabětem. Oba při setkání hraběti položí otázku, zda je bez viny. On řekne, že ano, ale v místnosti se zjeví žena s dítětem, jeho sestra, za jejíž smrt je zodpovědný. Hrabě uzná, že umění kabaly je jen pro zasvěcené, ne pro obyčejné lidi. „Die Geheimnisse Gottes geziemen nur einem Frommen. Dem gewöhnlichen Menschen ist anbefohlen [...]“.“¹⁴⁵

Co se týče německých pověstí o golemovi a rabbim Löwovi, i v nich se setkáváme s několika variantami tohoto motivu. Rabbi golema vytvoří kvůli tomu, aby ochraňoval židovský národ před křivými obviněními a nenávisť, ale v jiných textech kvůli tomu, aby mu pomohl v domácnosti. V některých případech ho je schopen vytvořit sám, v jiných

¹⁴⁵ <http://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/freimann/content/titleinfo/419624>\: upraveno Sippurim, 3. Bändchen, s. 15.

k tomu potřebuje další dva muže, svého zetě a svého bývalého žáka. Jednou stačí pro jeho oživení odříkat větu z příběhu stvoření, jindy mu musí být do úst vložen šém či lístek s kouzelnou formulí. Ve všech pověstech vystupuje však golem jako němé stvoření. Některé zpracovávají jeho běsnění, při kterém ničí město, jiné se o této události nezmiňují. Osa příběhu je ale vždy stejná, golem je vytvořen rabbim Löwem z hlíny, po nějakou dobu vykonává jeho rozkazy, posléze je rabbim zničen.

9. Ludwig Kalisch – *Die Geschichte von dem Golem*

Ludwig Kalisch (1814-1882) lyricky zpracovává téma golema v básni *Die Geschichte von dem Golem*, která je součástí sbírky *Bilder aus meiner Knabenzeit* (1872). Co se týče formy básně, je rozdělena do čtyř částí. Jednotlivé sloky mají vždy pět veršů. Obsahově se v básni objevuje příběh golema a jeho tvůrce rabbiho Judy Ben Bezalela. V první části se rabbi zamýšlí nad tím, jak vytvořit golema z hlíny. Poté se o to i pokusí. Doslova uhněte s pečlivostí jednotlivé části golema. Jeho žena Perla mu ušije šaty, kalhoty, vestu a šábesový klobouk. Následně ho rabbi oživí pomocí Schem Hamphorasche, lístku, který mu vloží do úst.

„Einen Klumpen grauen Thones
knetet er mit vielen Fleiße
reckt er, rutscht er, rollt er eifrig,
dass ihm seine Stirn vom Schweiß,
dass vom Schweiß die Wange ihm triefet.“¹⁴⁶

„Jetzt den Schem Hamphorasch schiebt er
den Mund den breiten, tiefen. [...]“¹⁴⁷

Ve druhé části je vyličen, jakým způsobem golem pomáhá v domácnosti. Štípe dříví, uklízí pokoje, leští boty, čistí talíře. U toho nemluví, neodmlouvá, nic nejí ani nepije a svého pána nic nestojí. Jeví se jako ideální sluha. Každý večer mu rabbi vyndá lístek z úst a golem zůstane stát v rohu, jako odložené koště. V této části je zdůrazněno, že golem nikdy neopustil dům, nikdy nebyl sám, aniž by mu rabbi nevyndal lístek z úst.

„Doch verlässt das Haus er niemals;
nie lässt ihm allein der Meister,
ohne ihm aus dem Mund zu nehmen
jenes Blatt, den Bann der Geister,

¹⁴⁶ http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb11014758_00123.html: upraveno s. 108.

¹⁴⁷ http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb11014758_00123.html: upraveno s. 109.

und ihn die Ecke zu stellen.“¹⁴⁸

Třetí část se věnuje události, kdy se golem rozběsí. Úvodní sloka začíná tím, že je popisována pražská synagoga a v ní začínající židovský svátek, sabat. Najednou je však slyšet křik obyvatel ghetta, kteří volají rabbiho. Rabbi zapomene golemovi vyndat lístek z úst, a ten se vydává do města, ničí domy a děsí lidi. Nakonec ho rabbi najde v domě bohatého směnárníka. Popadne jej za šíji a vytrhne mu lístek z úst. Golem ztuhne a rabbi jej odnese domů. Když se situace uklidní, vrátí se zpět do synagogy.

V poslední, čtvrté části, prosí zdrcený rabbi Boha za odpuštění. Vyčítá si, že se snažil tvořit jako on, že byl domýšlivý. Viní se ze zneuctění sabatu. Golem je v této části rozebrán postupně tak, jak byl stvořen. Rabbi vykonává všechny činnosti v domácnosti, které předtím dělal golem, přesto, že se mu lidé posmívají. Kromě toho se již nenazývá Baal Schem (Herr des Namens), ale Baal Teschuva (Herr des Umkehr). Jednou, když čistí starci chodidla, klesne k zemi. Stařec je andělem z nebe, který je poslán, aby rabbiho osvobodil od pozemského trápení.

„Aber eines Tages, als er
sich zur Erde beuget nieder
einem Greis die Füße waschend:
hebt er sich empor nicht wieder.
Seine Seele war entwichen.“¹⁴⁹

Golema v této básni vytvoří sám rabbi, nikdo mu u toho nepomáhá. Materiálem, ze kterého je zhotoven, je hlína. Zázračný lístek, Shem Hamphorasch, je mu vložen do úst. Oproti pražské pověsti o golemovi není nikde v této básni napsáno, že je golem zhotoven kvůli ochraně Židů. Jakmile ho rabbi vytvoří, je popisována jeho služba v domácnosti. Objevuje se však stejný motiv běsnění, které zapříčiní rabbi. Ten zapomene golemovi vyndat z úst lístek a odejde do synagogy. Když se mu podaří ukončit jeho ničení města, odnese si jej po vyjmutí šému do svého domu, kde ho poté, tak jak jej zhotovil, část po části rozebere.

¹⁴⁸ http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb11014758_00123.html: upraveno s. 111.

¹⁴⁹ http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb11014758_00123.html: upraveno s. 116.

Navíc se objevuje část, ve které rabbi lituje, že golema vytvořil. Vyčítá si, že se pokoušel připodobnit činnosti Bohu. Prosí o odpuštění. Rozhodne se, že bude vykonávat práci golema, i přes to, že se mu lidé posmívají.

10. Achim von Arnim – *Isabella von Ägypten, Kaiser Karl des Fünften erste Jugendliebe*

Dalším dílem německé literatury, ve kterém se objevuje postava golema, je povídka *Isabella von Ägypten, Kaiser Karl des Fünften erste Jugendliebe*. Kromě postavy golema se v ní objevují ještě další nadpřirozené bytosti, a to mandragorový mužíček a duch zemského pána z Medvědova. Proto bychom tuto povídku mohli zařadit do fantastické literatury s někdy až hororovými prvky. Fantastické motivy se v tomto příběhu mísí s historickými fakty.

A. von Arnim (1781-1831) čerpal inspiraci z mnoha oblastí. Jak již bylo řečeno výše, zasadil svůj příběh do historického rámce, do doby 16. století, kdy se k vládě dostává Karel V. Naproti tomu vkládal do příběhu fantastické motivy, které se vyskytují jak v pohádkách, tak v pověstech. Motivem golema odkazoval na židovskou tematiku a mystickou kabalou. „Tito golemové jsou postavy zformované z hlíny podle lidské podoby, nad nimiž se vysloví tajuplná a všemocná formule „Šemham foras“ a na jejichž čelo se napíše slovo „Aemaeth“, to znamená pravda, čímž oživnou a jsou hotovi ke všem službám, pokud ovšem nerostou tak rychle, že brzo předčí silou svého tvůrce. Dokud jim však lze šáhnout na čelo, je snadné je usmrtit, stačí jim z čela smazat „Ae“, takže tam zůstane jen koncové „maeth“, což znamená smrt, a v tom okamžiku se rozsypou jak vyschlá hlína.“¹⁵⁰ Postava golema v této novele sice byla vytvořena podle pověsti z hlíny a oživena pomocí nápisu na čele, ale dále je na ní nahlíženo jako na dvojnici Belly.

Příběh začíná smrtí otce Belly, vévody Michaela a vládce všech kočovných cikánů z Egypta, který je neprávem odsouzen za krádež a popraven oběšením. Bella se tak stane sirotkem, jelikož její matka je již mrtvá. Začne se o ni starat stará cikánka Braka. Na místě otcova oběšení vytrhne Bella ze země za pomoci otcova psa Simsona mandragoru, mužíčka, ke kterému začne chovat mateřské city. Tento mužíček je ovšem hrubý, surový, žárlivý a majetnický. Nechává si říkat Cornelius Nepos. Jeho kladnou vlastností je to, že umí vycítit a najít poklad. To se chudé Belle a Brace hodí. Tak se stane, že v domě, ve kterém žijí, opravdu objeví poklad, který ovšem stráží duch zemského pána z Medvědova.

¹⁵⁰ Arnim, von Achim (1973): *Mužíček z mandragory*. Praha: Odeon, s. 138.

Na Belle závisí osud celého kočovného národa cikánů a jejich návrat do Egypta. Jsou prokleti, protože neposkytli panně Marii nocleh při jejím útěku do Egypta. Kromě toho je Belle předpovězeno, že bude mít dítě s dědicem trůnu Karlem. Jejich první setkání proběhne ve starém domě, kde si Karel myslí, že Bella je strašidlo. Ale oba se do sebe zamilují. Po nějakém čase se všichni čtyři, Bella, Braka, Cornelius a pán z Medvědova, vydají do města Gentu právě za arcivévodou Karlem. Cornelius získat důstojnickou hodnost, a tak si u arcivévody domluví návštěvu. Namluví mu ale, že krásná Bella je jeho snoubenka. Od té doby na ni Karel myslí. Několikrát se tajně setkají, vyznají si lásku, ale Karel váhá, zda si může vzít za ženu princeznu z Egypta. Jelikož je Cornelius velice majetnický a žárlivý, nechá Karel vytvořit golema, ženu, která je identická s Bellou a podstrčí mu ji.

Golemem v této povídce je tedy žena, a to velice krásná žena, kterou stvoří polský žid podle obrazu Belly. Je její dvojnicí. Podle židovské tradice je golem Bella zhotovena z hlíny a na jejím čele je nápis emet. „Když to starý žid říkal, dokončoval své dílo; dechl na sochu a napsal jí na čelo slovo, jež zmizelo pod kučerami, a před oběma stanula druhá Bella, z onoho zrcadla se dozvěděla vše, co Bella až do té chvíle zažila, neměla však na mysli nic jiného, než co vířilo v hlavě jejího židovského tvůrce, totiž pýchu, smyslnost a lakotu, tři nevzhledné karikatury nejvyššího duševního usilování, jak je tomu u všech neřestí; že se v ní projevovaly bez všeho oduševnění, to ji odlišovalo nejen od žida, ale vůbec od všech lidí, které však mohla tak skvěle klamat, jak onen dávný obraz hroznů oklamal ptáčky, kteří přilétající k plátnu snažili se odtud něco smlsnout.“¹⁵¹ Pokud je první písmeno z tohoto slova z čela vymazáno, změní se na met, tedy mrtvý a golem je zničen. Tak se stane i v této povídce. Když se setkají obě Belly, golem Bella a pravá Bella tváří v tvář, golem Bella chce na pravou Bellu zaútočit. Karel si ovšem všimne nápisu na jejím čele a smaže první písmeno. Golem Bella se po tomto zásahu změní zpět ve hlínu.

Golem Bella nemá svoji vlastní duši, je jen kopií pravé Belly, má naučené její postoje. Představuje zlo, je zákeřná. Po setkání s pravou Bellou si uvědomuje, že obě dvě nemohou existovat. Zastupuje zde i sexuální objekt mužské touhy. Je pouze krásným zjevením bez emocí, vlastních názorů a vlastní vůle, klamem pro opravdového člověka.

¹⁵¹ Arnim 1973, s. 140.

Nakonec je golem Bella tedy zničena Karlovo rukou. „Avšak arcivévoda, jemuž se v tom okamžiku s pronikavou přesností objasnilo vše, co si až dosud nepřiznával, zadržel golemovou Bellu za vlasy, až se jí pletence rozhrnuly; nahoře na čele spatřil nápis, slovo „Aemaeth“, rychle umazal první slabiku, a v téže chvíli se rozsypala v prach.“¹⁵² Pravá Bella od Karla v noci uteče a vrátí se se svým národem zpět do Egypta. Poznala, že jeho láska k ní není pravá, jelikož upřednostnil moc před ní a spletl si ji s golemem Bellou. Cestou do Egypta porodí Bella syna Lraka, který má být jejím následovníkem, zachráncem a spasitelem cikánského národu. Karel nakonec zemře ve stejný den jako Bella. Bella je na konci povídky vyzdvihována vypravěčem jako symbol křesťanských ctností a je připodobňována panně Marii.

Nadpřirozené bytosti, které se objevují v tomto příběhu, mají něco společného. Jak golem, tak mandragora pocházejí ze země, tedy z hlíny. Nemají žádnou duši a mluví pouze v naučených frázích. Oba jsou napodobením boží činnosti, při níž se člověk snaží mít stejnou moc jako Bůh.

V tomto díle je zachycen svár celé německé romantiky, otázka, zda je lepší imitace nebo originál, napodobení nebo jedinečnost. Golem Bella představuje imitaci, pouhé napodobení krásy pravé Belly. Kromě krásy přebírá i její myšlenky, pocity a emoce. Golem Bella pouze reprodukuje naučené vzorce, nemá vlastní identitu.

Ve srovnání s Meyrinkem se nám představuje úplně jiné pojetí golema. Meyrink popisuje golema jako cizince se žlutou tváří a šikmýma očima, ale stále je to muž. V jeho pojetí je golem spojován s tajemností, mystičností a strachem. A. von Arnim nám umožňuje pohled na golema ženu, která je dvojnicí hlavní hrdinky. V příběhu vystupují obě najednou, okolí neví, která je ta pravá. Hlavní roli hraje jejich krása. Golem Bella má především záporné vlastnosti, je pyšná, domýšlivá a lakomá. Vystupuje jako objekt mužské touhy a chťiče.

Jelikož se lidé v jejím okolí, bohužel i Karel, soustředí pouze na tělesnou stránku, stane se, že si ji spletou s pravou Bellou. To nám dokazuje povrchní vnímání člověka. Stačí krásná tělesná schránka a již je opomíjen charakter člověka. Přitom právě charakter,

¹⁵² Arnim 1973, s. 168.

chování a vystupování obou Bell je velmi odlišné. Golem Bella je uvnitř prázdná, převzala pouze některé názory a projevy skutečné Belly. Ta je vyličená jako dívka plná emocí, je schopna milovat.

11. E. T. A. Hoffmann – *Der Sandmann*

Krátká povídka E. T. A. Hoffmanna (1776-1822) *Der Sandmann* bývá řazena mezi umělé pohádky, německy Kunstmärchen, které mají oproti pohádkám lidovým, Volksmärchen, svého autora, jsou časově a místně zařaditelné, postavy jsou více psychologizované a děj nemusí končit šťastně.

Příběh začíná třemi dopisy snoubenců Nathanaela, Kláry a jejího bratra Lothara. Nathanael pobývající na studiích se setkává s prodávčem tlakoměrů Guiseppem Coppolou, jenž mu připomněl advokáta Coppelia, kterého v dětství neměl rád. Vypráví o tom, jak jim matka hrozila, že pokud nepůjdou spát, přijde pískoun, hodí jim písek do očí a ty krvavé oči jim poté vypadnou z důlků. Malý Nathanael této historce uvěřil a měl z pískouna hrůzu. Postavu pískouna si následně spojil s advokátem Coppeliem, který chodil za jeho otcem kolem deváté hodiny večer kvůli jakýmsi alchymistickým pokusům, a začal jej nenávidět. Měl kvůli němu i noční můry. Obviňoval ho i ze smrti sestry a otce.

Setkání Nathanaela s prodávčem Coppolem ho zcela změní, začne být paranoidní, pesimistický a nenávislný. Kvůli požáru se musí ze svého bytu, ve kterém pobýval v době studií, přestěhovat na jiné místo, konkrétně do bytu naproti profesorovi Spalanzanimu. Ten má zvláštní dceru, do které se Nathanael zamiluje. Nejprve ji jen pozoruje kukátkem, které mu prodal Coppola, poté se s ní na plese sblíží. Tato dívka, krásná Olimpia, je však strojem, pouhou dřevěnou loutkou. Nathanael se o tom dozví z hádky mezi profesorem Spalanzanim a Coppolou, který vyrobil dívce skleněné oči. Po této události se Nathanael zblázní, psychicky se zhroutl a je odvezen domů. Když už se vše vrátí k normálu, popadne Nathanaela další záchvat šílenství, při kterém se snaží shodit z věže svoji snoubenku Kláru. Tu však zachrání její bratr Lothar. Nathanael nakonec spáchá sebevraždu skokem z věže, pod kterou stojí s úšklebkem ve tváři advokát Coppelius.

Nathanael, jehož setkání s prodávčem tlakoměrů Coppolou, jenž mu připomíná advokáta Coppelia z dětství, které oba ztotožňuje s pískounem, se dostane do životní krize a jeho mysl postihne šílenství. Ocitne si zároveň mezi realitou a fantazií, paranoidními myšlenkami a výplody chorobné mysli. Rozhoduje se mezi dvěma ženami, z nichž ta reálná, Klára, je již jeho snoubenka. Olimpia, krásný stroj bez duše, který má

naučený pár stereotypních vět, ho naprosto uchvátí. Obdivuje její krásu, mlčenlivost a to, že mu rozumí. Když se však dozví, že je pouhou dřevěnou loutkou, propadne v záchvat šílenství.

Za golema v tomto díle můžeme považovat právě krásnou Olimpii, která je zhotovena profesorem Spalanzanim a optikem Coppolou. Není lidskou bytostí, funguje podle určitého mechanismu. Navíc nemá vlastní duši, emoce, ani pocity a neumí mluvit. Pouze odříkává naučené fráze. Poprvé ji Nathanael spatří přes skleněné dveře. „V pokoji tam vysoká ženština v nádherných šatech, skvěle souměrně, seděla u malého stolu, obě ruce měla sepnuté a položené na něm. Seděla naproti dveřím, takže jsem viděl celý její andělský sličný obličej. Zdálo se, že mě nepostřehla, a vůbec měly její oči v sobě cosi strnulého, skoro bych řekl, že strádaly schopností vidět, připadalo mi to, jako kdyby s otevřenýma očima spala.“¹⁵³ Co se týče její postavy, podle Nathanaela byla dobře roslá, vysoká a velice štíhlá.

Nathanaelův kamarád Zikmund nazve Olimpii bezduchou a strnulou, nerozumí tomu, proč je jí Nathanael tak posedlý „Zdála se nám – neměj mi to za zlé, bratře! – podivně strnulá a bez duše. Její postava je souměrná tak jako její obličej, to je pravda! – Mohla by se považovat za sličnou, kdyby její pohled nebyl tak skrznaskrz bez jediného paprsku života, málem bych řekl, jako kdyby nebyl vidomý. Chodí podivně odměřeně, každý pohyb jako kdyby odvisel od pohonu nějakého nataženého soukolí.“¹⁵⁴ Olimpia je nakonec zničena svými tvůrci, kteří se hádají, komu patří.

Kromě Olimpie, oživé loutky, bychom mohli jakési dvojnictví vidět v postavách pískouna, Coppelia a Coppoly. Vystává nám zde otázka, zda tito dva muži nejsou jen jedním. V textu je ovšem řečeno, že Coppola nemá typicky německý přízvuk, protože pochází z Itálie, z Piemontu. Ale Coppola se objevil v tu dobu, kdy Coppelius opustil město. Kromě toho mají tito dva muži stejný hlas. Za největší důkaz, že se jedná o jednu a tutéž osobu můžeme považovat prořeknutí Spalanzaniho při jejich hádce. „Coppelius – Coppelius – uloupil mi můj nejlepší automat – dvacet let jsem na něm pracoval – život dával v sázku – soukolí – řeč – chůze – má – oči – oči ti ukradl. – Proklatec – zlořečený

¹⁵³ Hoffman, E. T. A. (2016): *Noční kousky: 1816/1817: inspirováno Callotem*. Praha: VOLVOX GLOBAR s. 29.

¹⁵⁴ Hoffmann 2016, s. 44.

– za ním – přines mi Olympii – tady máš ty oči!“¹⁵⁵ Můžeme se tedy jako čtenáři domnívat, že Coppelius a Coppola jsou jednou osobou. Když zmizel jeden, objevil se druhý a pokračoval ve svých alchymistických pokusech tentokrát s profesorem Spalanzanim.

E. T. A. Hoffman v této hororové novele naznačuje, že to tísnivé, co ohrožuje naši existenci, co způsobuje pocit ohrožení, se ukrývá v nás samých. U Nathanaela to způsobí vytěsnění nepříjemné události z dětství. Tuší, že se v jeho nitru skrývá něco, co ho kdysi ohrožovalo, ale až když se setká s podomním prodejcem Coppolou, dožene ho minulost. Jeho rozvrácené ego nakonec přispěje k tomu, že se zblázní a spáchá sebevraždu. Toto Hoffmannovo dílo má nadčasový charakter, zlo v něm totiž není konkrétní, můžeme si za něj dosadit to, co se dotýká nás samých.

¹⁵⁵ Hofmann 2016, s. 47.

12. Gustav Meyrink – *Der Golem*

Gustav Meyrink (1868-1932), německy píšící autor z prostředí pražské německé literatury, začal svoji spisovatelskou dráhu kolem roku 1901. V roce 1915 se však právě díky románu *Der Golem* stal světově proslulý.

12.1. Rozbor románu

Román *Der Golem* v sobě skrývá mnoho nevyřčeného. Abychom všem těmto nevyřčeným symbolům porozuměli, musíme mít alespoň trochu přehled v oblastech jako je např. alchymie, symbolika, psychologie. E. Markvartová se ve své knize *Alchymie a tarot* (2014) zabývá symboly v tomto románu. Soustřeďuje se především na geometrickou a tarotovou symboliku, na symboliku živelů, kovů a na alchymistickou strukturu románu. Mým cílem však je soustředit se na postavu golema, která neodpovídá dosud známým židovským tradicím.

V prvotní fázi vnímáme román jako příběh o dobrodružství hlavního hrdiny a současně vypravěče, jenž prožívá kvůli záměně klobouku život rytce gem, Athanasia Pernatha, který v Praze pobýval před třiceti třemi lety. Tento román je však především cestou hlavního hrdiny k poznání, cestou k novému stupni vědomí, při kterém objeví své skryté já, svůj stín, který čekal v jeho nevědomí. Aby mohl hlavní hrdina postoupit k novému stupni vědomí, musí absolvovat dlouhou cestu, v rámci níž musí projít zkouškou ohně. Oheň je odjakživa jakýmsi symbolem očisty. Musí se odvrátit od vnějšího světa, do kterého ho neustále zatahují zpět fyzické touhy v podobě ženských hrdinek Angeliny a Roziny. Kromě fyzických svodů, musí také Pernath projít zkouškou vězení, které mu stojí v cestě za duchovní dokonalostí. Cílem této cesty je splnutí mužského a ženského pohlaví, mýtické stvoření hermafrodit. Tento androgyn je konečným cílem života člověka.

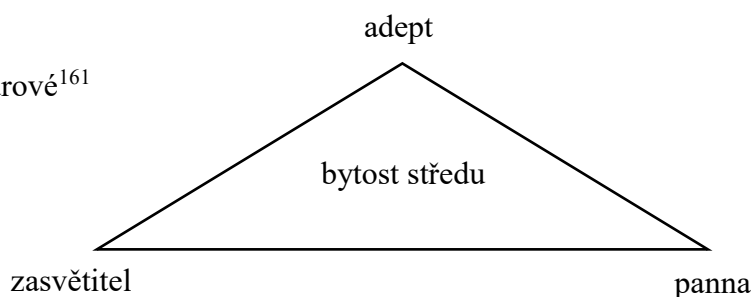
Tento román bychom mohli zařadit do takzvaných iniciačních románů, „(z lat. *initiatio* = začátek, v širším významu v mystických učeních, alchymii, etnografii aj. = zasvěcení), *román zasvěcení* – typ románu, jehož hrdina, předurčen a vyvolen pro vyšší poslání, opouští svět, sestupuje nebo vystupuje do mimosvětských sfér (podsvětí, nebe, pohádkové a utopické říše); bývá usměřován či provázen zasvětitel (kouzelníkem, poustevníkem, knězem, pannou). Směřuje od poznání empirického k poznání

ezoterickému, za kterým se obvykle skrývá tajemství světa [...]“¹⁵⁶ Takto definuje iniciační román *Slovník literární teorie*. Iniciačním románem se zabývá i Daniela Hodrová ve své knize *Román zasvěcení* (1993).

Pro Danielu Hodrovou znamená iniciace „osvobození ducha uvězněného v hmotě, vnitřní očistu, vzkříšení, vzestup k nebeskému ohni, nalezení kamene mudrců, alchymické Velké Dílo, návrat k prapůvodní dokonalosti, zázrak transsubstanciacie, spojení s Bohem.“¹⁵⁷ Dále uvádí, že základem iniciace je mýtus znovuzrození.¹⁵⁸ Iniciační román je druhem románu mystického či idealistického. Ten spočívá v mystické zkušenosti, poznání nezemského bytí a vesmírného řádu.¹⁵⁹ Zmiňuje neznámější iniciační obřad vykonávaný v Egyptě, jímž byla oslava kultu boha Osirida.

Román zasvěcení má svoji danou strukturu. Postavy románu vytvářejí pomyslný trojúhelník, tzv. iniciační trojúhelník. Ten tvoří postava adepta, zasvětitel a panna. „Adept, ranhojič z obřadu, je ten, který podstupuje mytickou cestu, spasitel světa a vlastní duše. Zasvětitel, kněz z obřadu, vysvětluje adeptovi smysl jeho cesty. Panna, plačka a médium z obřadu, je prostředníkem mezi adeptem a bytostí středu.“¹⁶⁰

Schéma D. Hodrové¹⁶¹

Adept se tedy vydává na cestu, dostane se na rozhraní dvou světů, dvou prostorů – vnitřního a vnějšího. „Je člověkem na prahu.“¹⁶² Jeho jméno je symbolické, často začíná prvním písmenem abecedy. Tak je tomu i v případě Athanasia Pernatha. První písmeno

¹⁵⁶ Vlašín 1984, s. 152.

¹⁵⁷ Hodrová, Daniela (1993): *Román zasvěcení*. Jinočany: H&H, s. 11.

¹⁵⁸ Hodrová 1993, s. 11.

¹⁵⁹ Hodrová 1993, s. 32.

¹⁶⁰ Hodrová 1993, s. 35.

¹⁶¹ Hodrová 1993, s. 142.

¹⁶² Hodrová 1993, s. 144.

abecedy zastupuje fakt, že hrdina je na počátku své cesty. Adept hledá něco, co bylo zapomenuto, skryto či na nějakou dobu ztraceno. Na své okolí a vnější svět působí svým počínáním nerozumně, až šíleně.

Zasvětitel je prostředníkem mezi vnitřním a vnějším prostorem. Provází adepta na jeho cestě. Můžeme ho vnímat jako rádce, usměrňující ruku či vychovatele. Jeho pomocnou rukou je panna, která je v mnoha iniciačních románech v příbuzenském vztahu s ním. „Spojením s pannou se adept stává zasvěcencem, proniká do vnitřního prostoru.“¹⁶³

Bytost středu je záhadná postava, která patří do vnitřního prostoru. Zjevuje se v krizových okamžicích adepta. Její jméno má zastřený význam. Je ztělesněním hrůzy a tajemna. Stává se dvojníkem adepta, jeho vnitřním obrazem. „Splynutí adepta s bytostí středu je smyslem skutečného zasvěcení.“¹⁶⁴

Kromě iniciačního trojúhelníku se D. Hodrová zabývá i třemi iniciačními fázemi, kterými adept prochází při své cestě k poznání. První fází je vnější prostor, při kterém adept bloudí, prochází zkouškami a symbolickou smrtí. Ve druhé fázi, hranici, se setká se svým zasvětitelům a projde katarzí. V poslední, třetí fázi – vnitřní prostor, dochází k proměně, zasvěcení a symbolickému znovuzrození.¹⁶⁵ Symbolickou smrt prožije adept v tzv. iniciační komnatě. Přístup k ní je ztížen nějakou překážkou nebo je skryt. Adept v této místnosti stráví jednu či více nocí, „v níž je zasvěcen do tajemství svého zrození a do svého budoucího poslání.“¹⁶⁶

Pokud teorii iniciačního románu D. Hodrové aplikujeme na román G. Meyrinka, hlavní hrdina, Athanasius Pernath je oním adeptem, který se vydává na cestu k poznání. Snaží se rozpomenout si na svoji minulost, kterou hypnózou ztratil. Tuto vnitřní překážku musí na své cestě překonat. Musí najít místnost se vzpomínkami, jež mu byla uzavřena. Postupně se noří do duchovních sfér a průvodcem, v terminologii D. Hodrové zasvětitelům, se mu stává židovský archivář Schemajah Hillel. Tuto dvojici postav doplňuje dcera Hillela, Mirjam, která je třetí postavou iniciačního trojúhelníku. Díky

¹⁶³ Hodrová 1993, s. 162.

¹⁶⁴ Hodrová 1993, s. 144.

¹⁶⁵ Hodrová 1993, s. 35.

¹⁶⁶ Hodrová 1993, s. 76.

svatbě s ní dovrší Pernath své zasvěcení. Bytostí středu je v románu právě golem, který je dvojníkem hlavního hrdiny, jeho stínem a odrazem duše.

Golem se v románu objevuje v několika rovinách. Můžeme jej vnímat jako místní pověru, která je zachycena ve vzpomínkách pamětníků, ale také jako sen cizince či halucinace myslí Athanasia Pernatha. Kromě toho je i výplodem obrazotvornosti, představuje cosi nevědomého, skrytého. Z. Neubauer v tomto smyslu píše: „Golem je zde nevědomým dvojníkem hlavního hrdiny románu Athanasia Pernatha. Pernath je naproti tomu pouhým aktuálním vědomím, protože zapomněl svou minulost i totožnost: jeho život se odehrává v šedé každodennosti, kam tajemství představované Golemem, neproniká. Golem je však zároveň ‚naladěním‘ světa, v němž hrdina románu žije: je to fantom staré židovské čtvrti, anonymní děs, stín, cosi beztvarého.“¹⁶⁷

„Podle Meyrinkovy interpretace je Golem ahasverským zjevem, který se každých třiatřicet let – toto číslo není zřejmě náhodně shodné s Ježíšovým věkem – objevuje v okně místnosti bez dveří v pražském ghettu.“¹⁶⁸ Pokaždé, když se golem ve městě objeví, stane se něco hrozného.

Meyrink popisuje golema jako cizího člověka mongolského typu, který má žlutý obličej, šikmé oči a je bezvousý. Z obličeje mu vyčnívají lícni kosti, jeho šaty jsou starobylé, vybledlé, jeho krok klopýtavý. Chůzi přirovnává Meyrink ke kroku člověka, který má neustále tendenci přepadnout dozadu.¹⁶⁹ Jeho vzezření nám zprostředkovává hlavní hrdina, rytec gem Pernath, který se pokouší vybavit si cizince, který mu přinesl knihu k opravě. Aby toho dosáhl, snaží se přichod cizince napodobit. „Náhle si začaly vzpomínat má kůže, mé svaly i mé tělo, aniž by o tom daly vědět mému mozku. Dělal pohyby, které jsem si nepřál a které jsem neměl v úmyslu udělat. Jako kdyby mi končetiny přestaly patřit!“¹⁷⁰

Z. Neubauer ve své knize *Golem a jiná vyprávění o symbolech a podivuhodných setkáních* říká toto: „Pověsti o Golemovi jsou mythem o rozpolcení lidské osobnosti osamostatněním (absolutizací) obou jejích polů, tj. ducha (vědomí) a těla (nevědomí).

¹⁶⁷ Neubauer 1998, s. 47.

¹⁶⁸ Scholem 1999, s. 143.

¹⁶⁹ Golem 2010, s. 23.

¹⁷⁰ Golem 2010, s. 23.

Tyto dva póly osobností jsou totožné s polaritou života, symbolizovanou mužským a ženským principem a s polaritou světa – nebem a zemí. Rozpolčení, osamostatnění obou principů zaplatí člověk ztrátou zprostředkující harmonie. Touto harmonií je duše jako výraz jednoty ducha a těla: Pernath i Golem proto vyvolávají dojem ‚bezduchých‘ (tj. bez duše: APSYCHA, seelenlos) bytostí.¹⁷¹

Celý příběh na nás působí dojmem snu a ve snu je možné, podle C. G. Junga, zahlédnout svůj stín, své temné já. Golem zde vystupuje jako jakási halucinace Pernatha. Vyjadřuje rozpolčení osobnosti. „Golem se tedy zdá být nejen symbolem stavu duše na počátku hledání, ale i duší samou, odrazem lidského nitra, dvojníkem – naším *alter egem*.“¹⁷²

C. G. Jung se ve svém díle zabývá archetypem stínu. Stín je součástí naší osobnosti sídlící v nevědomí. „Setkání se sebou samým znamená nejprve setkání s vlastním stínem. Stín je ovšem úžlabina, úzká brána, jež je trýznivě těsná, a toho nezůstane ušetřen nikdo, kdo sestoupí do hluboké studny. Člověk musí poznat sám sebe, aby věděl, kdo je, [...]“¹⁷³ Dále Jung říká, že stín je jako zrcadlo, které nám věrně ukazuje pravdu. Tu pravdu, kterou světu neukazujeme, protože ji schováváme za jakousi maskou.¹⁷⁴ Pernath se tedy setkává se svým vlastním stínem, s tou částí osobnosti, která v něm je potlačena. Toto setkání je pro něj zkouškou na jeho vnitřní cestě.

12.2. Děj románu

Děj tohoto románu se odehrává v Praze koncem 19. století. V této době byla Praha centrem tří kultur české, židovské a německé a byla opředena různými pověstmi. Jednou z nich byla i pověst o golemovi. Kromě této doby se příběh prolíná i se současností hlavního hrdiny. Prolínání minulosti se současností, fantazie a snu s realitou, mystiky s logikou, se objevuje v celém tomto Meyrinkově díle. Co se týče kompozice, tento román má kompozici rámcovou. Rámec celého děje tvoří sen vypravěče.

¹⁷¹ Neubauer 1998, s. 48.

¹⁷² Markvartová, Eva (2014): *Alchymie a tarot. Klíče k románům Gustava Meyrinka*. Praha: Malvern, s. 64.

¹⁷³ Jung, Carl Gustav (1997): *Archetypy a nevědomí*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, s. 119.

¹⁷⁴ Jung 1996, s. 118.

Kniha začíná snem hlavního hrdiny, zároveň vypravěče, jemuž se neustále před očima objevuje obraz kamene, který vypadá jako kus špeku. Když se ze snu probudí, přesouváme se s ním do jeho bytu uprostřed Židovského města. Má pocit, že si s někým nedávno vyměnil klobouk. „Mám dojem, že jsem si snad před velice dlouhou dobou kdesi vzal omylem cizí klobouk a že jsem se tehdy podivil, jak dobře mi sedí, přestože tvar mé hlavy je vskutku neobvyklý.“¹⁷⁵ Podle D. Hodrové je klobouk jakýmsi kloboukem proměny.¹⁷⁶ Motivem klobouku se zabývá i C. G. Jung. Obecně je klobouk to, co nám pokrývá hlavu. Jung říká, že klobouk „překrývá jako nadřazená představa celou osobnost a sděluje jí její význam.“¹⁷⁷ Když si hlavní hrdina nasadí klobouk, začne prožívat cizí vědomí. To, že je klobouk vyměněn, má za následek vystoupení nevědomí. „Nevědomí se svými postavami již stojí jako stín za snícím a tlačí se k uvědomění.“¹⁷⁸

Jednoho dne k němu do bytu přijde muž, který mu tam nechá knihu, kterou chce opravit. Tato kniha má poškozenou iniciálu I v kapitole s názvem Ibbur. „Rozluštil jsem, že dotyčná kapitola má název ‚Ibbur‘, ‚oplození duše‘. [...] Kniha ke mně hovořila stejně jako promlouvá sen, jen jasněji a daleko zřetelněji. [...] Dočetl jsem tu knihu až do konce a stále jsem ji držel v rukou, když jsem začal mít pocit, jako bych listoval svým mozkiem, a ne nějakou knihou.“¹⁷⁹ Po odchodu tohoto muže si však nemůže vzpomenout, kdo to byl, jak vypadal, nebo zda mu měl knihu donést, nebo si pro ni sám přijít. Zkusí si to tedy představit, oblékne si kabát, nasadí klobouk, a pak se jím stane. „Náhle si začaly vzpomínat má kůže, mé svaly i mé tělo, aniž by o tom daly vědět mému mozku.“¹⁸⁰ Tímto způsobem proběhlo Pernathovo první setkání s bytostí středu, s golemem.

Když o tomto setkání Pernath vypráví svým přátelům, přijde řeč i na golema, kterému byl muž v rytcově bytě podobný. Vrieslander, Zwakh a Prokop mu ovšem moc nevěří, jeho vyprávění jim připadá nesmyslné. Pověst o golemovi, tak jak je známa v lidové tradici, Meyrink zprostředkovává pouze skrz vyprávění Zwackha: „Říká se, že příběh o Golemovi sahá až do sedmnáctého století. Tehdy prý jeden rabín podle

¹⁷⁵ Meyrink, Gustav (2010): *Golem*. Přel. Jiří Mlíkovský. Praha: Československý spisovatel, s. 17.

¹⁷⁶ Hodrová 1993, s. 116.

¹⁷⁷ Jung, Carl Gustav (1999): *Snové symboly individuálního procesu (Psychologie a alchymie I)*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, s. 63.

¹⁷⁸ Jung 1999, s. 64.

¹⁷⁹ *Golem* 2010, s. 18-19.

¹⁸⁰ *Golem* 2010, s. 23.

ztraceného návodu z kabaly vyrobil umělého člověka, takzvaného Golema, který mu měl pomáhat zvonit v synagoze na zvony a vůbec jako jeho sluha dělat všelijakou hrubou práci.¹⁸¹ Dále se Pernath od Zwakha dovídá, že se jednou za třicet tři let v Praze stane vždy něco nevysvětlitelného. Ulicemi Prahy, konkrétně Židovským městem, se prochází neznámý muž – golem „bezvousý, žlutavé tváře a mongolského vzezření, oblečený do staromódních, obnošených šatů – a pak náhle zmizí.“¹⁸² Nejčastěji se objevuje v ulici U Staré školy, kde stojí dům, který má zamřížované okno a nevedou do něj žádné dveře. Tímto motivem, objevováním golema jednou za třicet tři let, Meyrink opět obohacuje původní koncepci pověstí o golemovi.

Po vyprávění o golemovi se Pernathovi v hospodě U Lojzického stane něco podivuhodného. Jeho tělo ztuhne, končetiny nereagují, nedokáže se pohnout, ale plně vnímá. Jeho přátelé ho přenesou k archiváři Hillelovi, který, když odejdou, ho přivítá slovy: „Přišel jsi o několik minut dříve, než se dalo čekat, [...], jinak bych svíce zapálil už předtím.“¹⁸³ Hillel tedy jeho příchod očekával. V tomto momentě se Pernath – adept, setkává se svým zasvětitel, který mu pomůže. Probere ho z jeho ztuhnutí a odpoví mu na otázky, které ho nejvíce tíží. „Předpokládej, že člověk, jenž k tobě přišel a jehož ty nazýváš Golem, znamená probuzení mrtvých nejniternějším duševním životem. Každá věc na zemi je jen věcným symbolem, oděným v prach.“¹⁸⁴ Sdělí mu, že jeho duše otěhotněla duchem života, že je povolán sám sebou, i když o tom zatím neví. Pernath by možná raději volil cestu jako většina lidí, ale již není cesty zpět. Něco se u něj změní, je schopen přijít na řešení, která již dlouho hledal, snadno spočítá těžké početní úlohy, slova pro něj dostávají jiný, hlubší význam. Snaží se vzpomenout si i na svoji minulost, o které jen zaslechl z úst přátel. „Netrap se tím: postupně, jak přijde vědění, přijdou i vzpomínky. *Vědění a vzpomínky jsou jedno a totéž.*“¹⁸⁵

Další událost, která je spojena s pověstí o golemovi, zažije Pernath, když objeví padací dveře v ateliéru vedle jeho bytu. Vydá se jimi dolů, projde labyrintem podzemních chodeb, kterých bylo pod židovským ghettem velké množství. Nakonec se ocitne v pokoji

¹⁸¹ Golem 2010, s. 41.

¹⁸² Golem 2010, s. 43-44.

¹⁸³ Golem 2010, s. 69.

¹⁸⁴ Golem 2010, s. 71.

¹⁸⁵ Golem 2010, s. 71-72.

se zamřížovaným oknem v ulici U Staré školy, ve které se objevoval golem. Tento pokoj můžeme v terminologii D. Hodové označit jako iniciační komnatu. Přístup do ní je obtížný a skrytý. V této místnosti stráví Pernath jednu noc, během níž prožije symbolickou smrt. „Bože na nebi, poznání mnou projelo jako blesk. Teď už jsem věděl, kde jsem: Místnost bez přístupu – jen se zamřížovaným oknem – starodávný dům v ulici U Staré školy, kterému se každý vyhýbal. – Již kdysi před léty se jeden člověk spustil po laně ze střechy, aby oknem nahlédl dovnitř, a lano se přetrhlo. Ano, byl jsem v domě, v němž kdysi zmizel strašidelný Golem!“¹⁸⁶ V pokoji je strašný chlad, proto si Pernath oblékne oblečení, které tam najde. Kromě starých šatů ho v pokoji zaujme i hrací karta, pagát, který se změní v bytost jemu podobnou. „Teď se ale – ten pagát – přece jen dopracoval k nějaké podobě, dřepěl na zemi a zíral na mě *mou vlastní tváří*. [...] Dívali jsme si navzájem do očí – jeden příšerný obraz toho druhého. [...] Krok za krokem jsem s ním bojoval o svůj život – o život, který byl můj, protože mi už nepatřil.“¹⁸⁷ Pagát se tedy stává jeho dvojníkem, jeho vlastní duší, proto se mu zdá jeho tvář podobná. Po hrůzostrašné noci zachrání Pernatha svítání. Na cestě zpět zůstane oblečen v nalezených šatech a lidí jej považují za golema.

Pernath tedy musí překonat strach a musí se postavit svému dvojníkoví, kterého reprezentoval pagát z tarokových karet. Během této události si vzpomene na část svého dětství, které nejspíš v této ulici prožil. „A pak se přede mnou znovu – zpola sen, zpola jistota – objevil obraz: *začernalá školní budova*, celá nakřivo, nevládné čarodějnické stavení, s levým ramenem zvednutým, druhé srostlé se sousedním domem. – Je nás několik nedospělých chlapců – někde je opuštěné sklepení.“¹⁸⁸ Kromě toho, že budovu školy vidí ve snu, jí pak prochází, když se vrací z místnosti se zamřížovanými okny. Vybaví se mu i další vzpomínky ze školních let.

Tato nevšední událost ovšem není pro Pernatha poslední. U sebe v bytě se setká se zvláštní bytostí, jejíž hlava je zahalena v mlze. „Bylo to šedé stvoření se širokými rameny velikosti menšího člověka, které se opíralo o spirálovitě stočený knot z bílého dřeva. V místě, kde měla nasedat hlava, jsem dokázal rozeznat pouze kouli z řídké mlhy.

¹⁸⁶ Golem 2010, s. 99.

¹⁸⁷ Golem 2010, s. 100.

¹⁸⁸ Golem 2010, s. 101.

Ze zjevení vycházel slabý zápach santalového dřeva a vlhké břidlice.“¹⁸⁹ Tato bytost mu podává zrnka. Pernath má pocit obrovské zodpovědnosti, ale neví za co. Kromě šedého stvoření se objeví i další postavy, které čekají, co udělá se zrnky. Pernath je nakonec, aniž by věděl, co dělá, vyrazí zjevení z ruky a ono pak zmizí.

Pernathovo rozhodnutí o nepřijetí zrněk líčí Meyrink společně se zřícením Kamenného (Karlova) mostu, aby zdůraznil význam této události. V noc, kdy se Pernathovi zjeví ona zvláštní bytost, byla v Praze velká zimní bouře. „Zvláštní, že se zřítíl. Snad právě v té chvíli, kdy jsem ta zrnka [...] ale ne, ne, na to nesmím myslet.“¹⁹⁰

Příběh se dále vyvíjí obviněním Pernatha z loupežné vraždy úředníka Karla Zottmanna. Stane se podezřelým kvůli vetešníkovi Aaronovi Wassertrumovi, který mu podstrčí hodinky zavražděného. Ve vězení stráví Pernath rok. Během té doby je jeho jediný kontakt s vnějším světem dopis od přítele Charouska, který mu tam propašuje jeden kriminálník, a spojení s Hillelem přes náměsíčného spoluvězně Lapondera. Za rok, kdy je Pernath ve vězení, se stane spoustu věcí. Charousek zemře, Aaron Wassertrum je zavražděn, Angelina se rozvede a odjede do ciziny, Hillel s Mirjam odcestují neznámo kam a Židovské město je asanováno. Vězení je pro Pernatha další zkouškou, jež musí na své cestě překonat, aby se dostal ke svému cíli.

Když je Pernath propuštěn, nenajde nikoho známého. Jeho byt v Hahnově ulici byl zbourán. Pronajme si proto dvě místnosti v ulici U Staré školy. Na Vánoce dům, ve kterém bydlí, vyhoří. Je to právě ten dům se zamřížovaným oknem. Aby se zachránil, spustí se na kominíkově laně a v momentě, kdy visí u okna, zahlédne Hillela a Mirjam. Pak spadne a ztrácí vědomí. E. Markvartová se ve své knize *Alchymie a tarot* zabývá symbolikou tarotových karet. Právě v této části románu je Pernath dvanáctým arkánem – viselcem. Visí na laně hlavou dolů a je mu umožněn pohled do místnosti se zamřížovaným oknem. „Střetávají se mu tak dva světy: vnější svět (město) a niterný prostor, vyjádřený skrytou místností, kde čeká Mirjam a zasvětitel Hillel. Jde o místo

¹⁸⁹ Golem 2010, s. 140-141.

¹⁹⁰ Golem 2010, s. 145.

usebrání: Pernathův pohled zvenčí naznačuje, že nevědomé obsahy už zpracoval a vynesl na světlo.“¹⁹¹

V tomto momentu se román vrací do současnosti. Hlavní hrdina se v hotelovém pokoji probouzí ze snu, spatří na věšáku klobouk, který si omylem při mši vyměnil. Na klobouku je jméno Athanasius Pernath. Vydává se tedy do Židovského města, ověřit si, zda se mu vše jen zdálo. V Café Lojzíček se vyptává na osoby, se kterými se setkal. Vyptává se také na Pernatha, který mu je prý podobný. Převozník mu ukáže, kde asi Pernath bydlí, ale doprovodit ho tam nechce, protože se bojí, aby se nezřítíl do Jeleního příkopu. Pro většinu lidí, těch nezasvěcených, je na onom místě pouze příkop a pod ním propast. Převozník jej převezme na druhý břeh Vltavy. Převezení přes řeku symbolizuje zasvěcení. „[...] po mystickém průchodu vodami se adept rodí do jiného světa.“¹⁹² Na místě Pernath opravdu najde dům, před nímž stojí Athanasius Pernath, jeho dvojník, se svojí ženou Mirjam. Jejich sluha mu vzkáže: „Pan Athanasius Pernath vám co nejuctivěji děkuje a prosí vás, abyste ho nepovažoval za nepohostinného, když vás nepozve dál, ale je to již odpradávná přísným zákonem tohoto domu. Mám vám vyřídit, že si váš klobouk ani nenasadil, protože záměny si všiml okamžitě. Jen doufá, že vám jeho klobouk nezpůsobil bolení hlavy.“¹⁹³ Zahradní zeď tohoto domu byla ozdobena mozaikou s motivem kultu egyptského boha Osirise. Kromě tohoto vyobrazení byly dveře domu symbolem pro hermafrodita. Jednu polovinu dveří tvořila ženská část tohoto boha, druhou část mužská. Hermafrodit je „symbol jednoty a harmonie“¹⁹⁴. Této jednoty se člověk snaží dosáhnout. Pernathovi se to povedlo spojením s Mirjam. Tím byla zakončena jeho iniciační cesta.

Na závěr této kapitoly bych chtěla citovat I. Mackerleho a jeho pohled na Meyrinkova golema: „Meyrinkův golem je tedy jakýmsi symbolem ghetta. Je to přesně ten starý symbol, odnepaměti sídlící v kolektivním nevědomí, o kterém učil C. G. Jung, Symbol, nebo lépe řečeno jeho personifikace, neustále se zjevující ve stejné podobě u všech stejně smýšlejících lidí.“¹⁹⁵

¹⁹¹ Markvartová 2014, s. 110.

¹⁹² Hodrová 1993, s. 60.

¹⁹³ Golem 2010, s. 266.

¹⁹⁴ Hodrová 1993, s. 94.

¹⁹⁵ Mackerle 2010, s. 149.

13. Srovnání

V předcházejících kapitolách jsem se věnovala rozboru několika děl německé literatury, ve kterých se objevuje námět golema a pověstem s tímto tématem. Co se týče právě pověstí, jejich rozdílnost je především v tom, zda v nich golem figuruje jako ochránce židovského národa či jako sluha. V německých pověstech v knize *Sippurim* převažuje golem jako sluha, ale pražský golem je zároveň ochráncem i sluhou. V některých variantách má golem jako ochránce amulet, který ho činí neviditelným. Jeho hlavním tvůrcem je rabbi Löw, objevují se však verze, ve kterých mu při tvoření umělé bytosti pomáhají dva muži, jeho zeť a bývalý žák. Oživen je golem skoro ve všech případech vložením kouzelného lístku do úst. V některých pověstech je vylíčeno golemovo běsnění a ničení města zapříčiněné rabbim, který mu o sabatu zapomene vyndat lístek z úst. Ve všech variantách pověstí je golem zhotoven z hlíny a je němý. Nakonec je zničen a uložen na půdě Staronové synagogy.

Nejvýraznějším dílem, ve kterém má golem nejabstraktnější podobu, je román G. Meyrinka *Der Golem*, ve kterém nám tento německy píšící spisovatel podává úplně jiný obraz golema, než jsme doposud znali z pověstí. Místo, kde se příběh odehrává, je však stejné. Tajemná atmosféra Prahy na přelomu 19. a 20. století je vylíčena prostřednictvím popisu pražských uliček a zákoutí, a především díky Židovskému městu, ve kterém se příběh odehrává.

Golem je místní pověra zachycená ve vzpomínkách pamětníků, halucinace myslí hlavního hrdiny Athanasia Pernatha, ale také cizinec, o němž G. Meyrink píše jako o cizím člověku mongolského typu se žlutým obličejem, šikmýma očima, oblečeným do starobylých, vybledlých šatů a s klopýtavým krokem. Tento golem se objevuje v Židovském městě jednou za třicet tři let. Jediné místo, ve kterém se objevuje podobnost s golemem zachyceným pověstmi je, když o něm vypráví Zwackh.

Kromě toho je golem jakýmsi stínem člověka, to temné v nás. Athanasius Pernath se setkává se sebou samým, tím zjišťuje, kým vlastně je. Otvírá se mu jiná stránka jeho osobnosti, kterou nikdy předtím nepoznal. Toto setkání je pro něj zkouškou na jeho vnitřní cestě.

Meyrinkovo pojetí golema bylo velkým obohacením dosavadní literární tvorby v této oblasti. Kromě něj přináší novum v tomto ohledu o sto let dříve i A. von Arnim se svým dílem *Isabella von Ägypten, Kaiser Karl des Fünften erste Jugendliebe*. Toto dílo upoutá čtenářovu pozornost svým golemem ženou, dvojníkem hlavní hrdinky Belly. Golem Bella je již golemem v pravém slova smyslu. Je zhotovena z hlíny podle židovských pověstí za pomoci mystické kabaly. Na jejím čele je vepsáno slovo emet, díky němuž je golem Bella oživena. Její smrt také odpovídá pověstem. Stačí smazat první písmeno ze slova na čele. Ze slova emet tedy vznikne met, tím pádem se golem Bella rozpadne zpět ve hlínu. Golem Bella je však vytvořena na přání podle žijící ženy, vůdkyně kočovných cikánů, Isabelly.

Golemka A. von Arnima oproti golemovi v pověstech umí mluvit. Je však pouhou kopií Belly, nemá svoji vlastní duši. Představuje zlého dvojníka, krásku bez emocí, bez vlastních názorů a vlastní vůle. Dokáže zmást i samotného Karla. Uvědomuje si však svoji existenci, protože při setkání s pravou Bellou se jí snaží napadnout a zničit.

Golem žena se objevuje i v povídce E. T. A. Hoffmanna *Der Sandmann*. Je jí zde dřevěná loutka vyrobená při alchymistických pokusech profesorem Spalanzanim a prodejcem tlakoměrů Coppolou. Tato loutka je prezentována jako dcera profesora. Její krása, štíhlá postava a vosí pas uhranou studenta Nathanaela. Olimpia je sice krásná, ale vevnitř prázdná, nemá duši a neumí mluvit, pouze odříkává naučené fráze. Tím se řadí mezi golemy, tak jak je známe z pověstí.

Obě ženy, jak golem Bella, tak dřevěná loutka Olimpie, oslňují svojí krásou. Jejich okolí se soustředí pouze na ni a opomíjí zbytek jejich osobnosti. Ostatní postavy se povrchně zaměřují pouze na spanilost obou žen a uniká jim jejich charakter. U Belly její pyšnost, lakota a nenávisť vůči pravé Belle, u Olimpie její bezduchost a jednoduchost.

Kromě dřevěné loutky Olimpie nám E. T. A. Hoffmann ve své povídce umožňuje proniknout i do problematiky dvojníka. V příběhu se objevují dva muži, advokát Coppelius, Nathanaelem z dětství nenáviděná postava, a prodejce tlakoměrů Coppola, který mu jej velmi připomíná. Nathanaelova mysl je již z dětství poznamenaná hrůzostrašným příběhem o pískounovi, kterého si ztotožnil právě s advokátem Coppeliem a obviňuje jej ze smrti dvou členů rodiny. Nám, jako čtenářům není jasné, zda jsou tito

muži dva, nebo jsou opravdu jednou a tou samou osobu. Při pozorném čtení nám některé narážky z textu umožní vidět pouze jednoho člověka, díky stejnému hlasu a prořeknutí se profesora Spalanzaniho. Oba tito muži, ať už jsou jednou osobou či ne, představují zápornost, negativnost, hrůzostrašnost.

Všichni autoři zmíněných literárních děl se inspirovali pověstí o golemovi, ale obohatili své příběhy dalšími novými motivy. V některých dílech je na původního golema odkazováno, jiné se soustřeďují především na rozvíjení nových námětů.

Závěr

Ve své diplomové práci jsem se zabývala postavou golema a jejími možnými interpretacemi. Nejprve jsem golema zařadila mezi umělé výtvořiny, jejichž tvorbou se lidé chtěli přiblížit boží činnosti. Dále jsem uvedla několik definic golema, které popisují golema jako cosi nehotového, beztvareho, nedokončeného. Může to však být i člověk neohrabaný a neinteligentní. Z mechanického hlediska je golem jakýmsi strojem fungujícím na určitém principu. Tento princip se opírá o kabalou a moc hebrejského písma.

Co se týče historického hlediska, sošky podobné člověku, které mu měly sloužit v posmrtném životě, se objevovaly již ve starém Egyptě. První návody na vytvoření člověka se objevují ve 12. století. V podkapitole Návody na vytvoření golema zmiňují několik způsobů jeho vytvoření, které se ovšem odlišují jen v některých bodech. Materiál, ze kterého byl golem nejčastěji zhotoven, byla hlína. Následoval rituál, který byl zakončen vložením šemu do golemových úst nebo zjevením slova emet na jeho čele.

Kromě známých představ o golemovi jsem se v dalších kapitolách věnovala motivu stínu a motivu dvojníka. Archetypem stínu se ve svém díle zabýval C. G. Jung, který ho definoval jako morální problém v nás, naše temné já. Golem pro člověka také může představovat jakýsi stín, jeho záporné stránky nebo se může stát naším dvojníkem.

Golem je především pověst, jejíž nejznámější varianta je ta o golemovi pražském, jehož stvořitelem je slavný rabbi Jehuda ben Becalel zvaný rabbi Löw. Touto pověstí z prostředí Prahy v době 16. století jsem se zabývala v samostatné kapitole Pražský golem. Rabbi Löw vytvořil golema kvůli ochraně židovské obce, ale pomáhal mu také v jiných věcech, např. při domácích pracích. Právě kvůli jeho světským činnostem pak vznikaly legendy o tom, jak golem vytopil rabbiho dům nebo donesl stánek i s prodavačkou. Kromě pražské pověsti o golemovi zpracovává toto téma i kniha *Sippurim*, která se stala inspirací pro mnoho dalších autorů zabývajících se touto tematikou. Objevuje se v ní několik variant této pověsti. V jedné byl golem stvořen k ochraně židovské obce, ve druhé pouze jako sluha rabbiho Löwa. Jednou dokázal golema vytvořit sám rabbi, jindy mu u toho pomáhal jeho zeť a bývalý žák. V některém případě stačila k jeho oživení věta z příběhu stvoření, v jiném mu byl vložen do úst lístek s kouzelnou formulí. Osa příběhu je však vždy stejná.

Nejdůležitější částí mé práce byl rozbor několika děl německé literatury, ve kterých se objevuje motiv golema. Lyricky příběh o golemovi zpracoval Luwig Kalisch v básni *Die Geschichte von dem Golem*. V této básni vystupuje golem jako jeho sluha. Rabbi Löw jej oživí pomocí šemu, který mu vloží do úst. Novým motivem je prosba rabbiho o odpuštění. Lituje toho, že se pokusil tvořit jako Bůh. V povídce *Isabella von Ägypten* od A. von Arnima je golemem žena, dvojnice hlavní hrdinky Belly, vůdkyně kočovného kmenu cikánů, kteří touží po návratu do Egypta. Golem Bella je vytvořena podle pověstí, tedy z hlíny a oživena díky nápisu emet na čele. Tato dvojnice je však oproti pravé Belle ztělesněním zla. Stává se objektem mužské touhy, je pyšná, domýšlivá a lakomá. Svoji existencí ohrožuje identitu pravé Bellu.

Dalším dílem německé literatury, kterým jsem se zabývala, je *Der Sandmann* od E. T. A. Hoffmanna. Při rozboru této umělé pohádky jsem se zaměřila jak na motiv golema, tak na motiv dvojníka. Uměle vytvořená bytost, dřevěná loutka Olimpia, která svým dokonalým vzhledem ohromí studenta Nathanaela, oslňuje sice svojí krásou, ale je to pouhá loutka bez duše, bez emocí, která opakuje naučené formule. Co se týče motivu dvojníka, v povídce se objevují dva muži, advokát Coppelius a prodavač tlakoměrů Coppola, kteří v příběhu vystupují jako dvě rozdílné osoby. Pokud čtenář čte pozorně, zjistí, že mohou být jedním a tím samým člověkem.

Nejstěžejnějším dílem je román G. Meyrinka *Der Golem*. V něm se objevuje golem jako cizinec netypického vzhledu se žlutou tváří a šikmýma očima. Podle pověsti se v Praze objevuje jednou za třicet tři let. V tomto románu se hlavní hrdina Athanasius Pernath vydává na duchovní cestu, při které ho doprovází archivář Hillel. Pernath se dvakrát ocitne v kůži golema, uvědomuje si, že je někým jiným, ale jeho tělo patří neznámému. Golem je místní pověrou, neznámým cizincem, výplodem obrazotvornosti či halucinací myslí Pernatha, také jeho dvojníkem a stínem.

Po srovnání těchto tří děl mohu říci, že některé prvky pověsti zůstaly v příbězích zachovány. Golem Bella a dřevěná loutka Olimpia jsou si podobné především svojí krásou, obě také nemají vlastní duši, neznají emoce, jsou pouze jakési kopie. Ale jsou to ženy. Golem Bella vznikla stejně jako golem v pověstech z hlíny. Má také na čele nápis emet. Loutka Olimpia je zhotovena svými tvůrci ze dřeva při alchymistických pokusech.

Nejvýraznější je však pojetí golema u G. Meyrinka, které se od typické představy založené na pověstech nejvíce odlišuje.

Golem jako námět byl, je a bude inspirací pro mnoho oblastí lidské tvorby. Ve své diplomové práci jsem se pokusila nastínit alespoň některé z nich a v konkrétních dílech německé literatury se na tuto tematiku zaměřit detailněji.

Resumé

Hlavním cílem této diplomové práce byla interpretace postavy golema v německé literatuře. Na základě srovnání pověstí a několika vybraných děl německé literatury jsem došla k závěru, že existuje několik variant pověstí o golemovi. Největším zdrojem a inspirací byla kniha *Sippurim*, ze které autoři čerpali. Odlišnosti ve zpracování daného motivu jsou především v tom, zda byl golem stvořen k ochraně židovské obce nebo zda byl pouze sluhou. Ale také ve způsobu stvoření. V některých variantách stvořil golema sám rabbi Löw, v jiných mu pomáhali jeho zeť a bývalý žák. Linie příběhu je však velice podobná.

Co se týče děl německé literatury, nejvýraznější je román G. Meyrinka, ve kterém je golem netypicky vyobrazen jako cizinec mongolského typu se šikmýma očima a žlutým obličejem. V tomto románu je golem dvojníkem hlavní postavy Athanasia Pernatha a zároveň i jeho stínem. Vyjadřuje rozpolcení osobnosti. Pernath se setkává se svým vlastním stínem, s tou částí osobnosti, která je v něm potlačen.

V povídce *Isabella von Ägypten* se objevuje také motiv dvojníka. Hlavní hrdinka Bella se stane vzorem pro golema Bellu. Ta však představuje pouze záporné vlastnosti jako jsou povrchnost, pýcha a lakota. Ve srovnání s G. Meyrinkem vytvořil A. von Arnim opět jiný typ golema, golema ženu. Určitá podobnost s pověstmi tu však je, golem Bella je zhotovena z hlíny a na čele má nápis emet. Není však němá.

Golemem v hororové povídce E. T. A. Hoffmana *Der Sandmann* je také žena, dřevěná loutka Oplimpie. Tak jako golem z pověstí nemluví. Je to jednoduchý stroj bez inteligence. Upoutá však, jako golem Bella, svojí krásou. Kromě golema si E. T. A. Hoffmann pohrává i s motivem dvojníka. Advokát Coppelius a prodejce tlakoměrů Coppola se zdají být jednou a tatáž osobou, která ohrožuje existenci hlavního hrdiny Nathanaela.

Motiv golema se stal inspirací již pro mnoho autorů. Má práce se zabývá pouze některými díly, konkrétně těmi, které mají souvislost i s motivem dvojníka a stínu.

Resümee

Das Hauptziel dieser Diplomarbeit war die Interpretation der Golemfigur in der deutschen Literatur. Aufgrund des Vergleichs der Sagen und einiger ausgewählten Werke der deutschen Literatur kam ich zu dem Schluss, dass mehrere Varianten der Golemsage existieren. Das Buch *Sippurim* stellt die Hauptquelle und auch die Inspiration für weitere Autoren dar. Die Unterschiedlichkeiten liegen vor allem darin, dass der Golem zum Schutz der jüdischen Gemeinde geschaffen wurde oder als Diener verwendet wurde. Aber die Unterschiede sind auch in der Weise der Erschaffung zu finden. In einigen Varianten wurde der Golem selbst von Rabbi Löw hergestellt, in den anderen haben ihm sein Schwiegersohn und sein ehemaliger Schüler geholfen. Die Linie der Golemgeschichte ist trotzdem aber sehr ähnlich.

Was die Werke der deutschen Literatur angeht, als das markanteste Werk kann man den von G. Meyrink geschriebenen Roman halten, in dem der Golem als der Fremde des mongolischen Typen mit den schiefen Augen und mit dem gelben Gesicht dargestellt wird. In diesem Roman ist der Golem der Doppelgänger der Hauptfigur Athanasius Pernath und zugleich auch sein Schatten. Es geht um eine zerrissene Persönlichkeit. Pernath begegnet seinen eigenen Schatten, einen Teil seiner Persönlichkeit, der unterdrückt ist.

In der Erzählung *Isabella von Ägypten* hat auch das Motiv des Doppelgängers erschienen. Die Hauptfigur Bella ist als das Vorbild für den Golem Bella. Diese Bella stellt aber nur die negativen Eigenschaften wie die Oberflächlichkeit, der Hochmut und der Geiz dar. Im Vergleich zum Meyrink hat A. von Arnim den anderen Typen des Golems geschafft, eine Golemfrau. Bestimmte Ähnlichkeit mit den Sagen ist hier merkbar. Der Golem Bella ist aus dem Lehm anfertigt und auf der Stirn hat sie einen Aufschrift - emet. Sie ist aber nicht stumm.

In der Horrorerzählung *Der Sandmann* von E. T. A. Hoffmann tritt auch eine Golemfrau auf, eine Holzpuppe Olimpia. Gleich wie der Golem in den Sagen spricht sie nicht. Sie ist eine einfache Maschine ohne eigene Intelligenz. Sie fesselt, wie der Golem Bella, mit ihrer Schönheit. Außer dem Golem hat Hoffmann mit dem Motiv des

Doppelgängers gespielt. Der Rechtsanwalt Coppelius und der Druckmesserverkäufer Coppola scheinen wie eine Person, die die Existenz der Hauptfigur Nathanael bedroht.

Das Motiv des Golems wurde schon die Inspiration für viele Autoren. Meine Diplomarbeit befasst sich nur mit einigen Werken, die im Zusammenhang mit dem Motiv des Doppelgängers und des Schattens sind.

Bibliografie

Prameny

ARNIM, von Achim a Ladislav Novák. *Mužiček z mandragory: výbor z díla*. Praha: Odeon, 1973.

Bayerische Staatsbibliothek digital. *Bilder aus meiner Knabenzeit: Die Geschichte von dem Golem* [online]. [cit. 2017-05-31]. Dostupné z: http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb11014758_00123.html

HOFFMANN, E. T. A. *Der Sandmann*. herausgegeben von Rudolf Drux. Stuttgart: Philipp Reclam jun., 1991. ISBN: 978-3-15-000230-8

HOFFMANN, Ernst T. A. *Noční kousky: 1816/1817: inspirováno Callotem*. Přeložil Veronika PRÁGEROVÁ, přeložil Marie KRAPPMANN, přeložil Hanuš KARLACH. Praha: Volvox Globator, 2016. Alrúna. ISBN 978-80-7511-262-0.

MEYRINK, Gustav. *Der Golem: Gustav Meyrink*. Prag: Vitalis, 1994. ISBN 80-901370-6-7.

MEYRINK, Gustav. *Golem*. Přeložil Jiří MLÍKOVSKÝ. Praha: Československý spisovatel, 2010. ISBN 978-80-87391-42-6.

Spiegel online. *Projekt Gutenberg – DE: Isabella von Ägypten, Kaiser Karl des Fünften erste Jugendliebe* [online]. [cit. 2017-05-08]. Dostupné z: <http://gutenberg.spiegel.de/buch/-2395/1>

Sekundární literatura

CERSOWSKY, Peter. *Phantastische Literatur im ersten Viertel des 20. Jahrhunderts: Untersuchungen zum Strukturwandel des Genres, seinen geistesgeschichtlichen Voraussetzungen und zur Tradition der "schwarzen Romantik" insbesondere bei Gustav Meyrink, Alfred Kubin und Franz Kafka*. 2. Aufl. München: Fink, 1989. ISBN 3-7705-2133-1.

ELIÁŠ, Oldřich. *Golem: historická studie*. Praha: Půdorys, 1996. ISBN 80-86018-00-8.

FISCHER, Otokar, PÍŠA, Antonín Matěj, ed. *Duše, slovo, svět*. Praha: Československý spisovatel, 1965.

Freimann Sammlung: Universitätsbibliothek UB. *Sippurim: Sammlung jüdischer Volkssagen, Erzählungen, Mythen, Chroniken, Denkwürdigkeiten u. Biographien berühmter Juden aller Jahrhunderte, bes. d. Mittelalters* [online]. [cit. 2017-05-31]. Dostupné z: <http://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/freimann/content/titleinfo/419621>

Freimann-Sammlung, Universitätsbibliothek: *Das Buch der Sagen und Legenden jüdischer Vorzeit / nach den Quellen bearbeitet nebst Anmerkungen und Erläuterungen von Abraham M. Tendlau* [online]. [cit. 2017-05-08]. Dostupné z: <http://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/freimann/content/titleinfo/846861>

Gedichte.eu: Hugo Salus - Vom hohen Rabbi Löw [online]. [cit. 2017-05-10]. Dostupné z: <http://www.gedichte.eu/71/salus/ernte/vom-hohen-rabbi-loew.php>

HODROVÁ, Daniela: *Román zasvěcení*. Jinočany: H&H 1993. ISBN: 80-85787-34-2

HODROVÁ, Daniela. *--na okraji chaosu--: poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst, 2001. ISBN 80-7215-140-1.

HUDEČKOVÁ, Eva: *Bratříček Golem*. Vyd.1. Praha: Astrál 1993. ISBN: 80-901637-0-X

IDEL, Moše. *Golem: Židovské magické a mystické tradice o umělém člověku*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad 2007. ISBN 978-80-7021-664-4

JUNG, Carl Gustav: *Člověk a duše*. Vyd. 1. Praha: Academia 1995. ISBN: 80-200-0543-9

JUNG, Carl Gustav. *Snové symboly individuálního procesu (Psychologie a alchymie I)*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka 1999. ISBN: 80-85880-19-9

JUNG, Carl Gustav: *Výbor z díla II. Archetypy a nevědomí*. Vyd. 1. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka 1997. ISBN: 80-85880-11-3

KISCH, Egon Ervín. *Prašná brána*. Vyd. 2. Praha: Nakladatelství Pokrok, 1929.

MACKERLE, Ivan. *Tajemství pražského golema*. Vyd. 2. Bratislava: CAD PRESS 2010. ISBN: 978-80-88969-49-5

MARKVARTOVÁ, Eva. *Alchymie a tarot. Klíče k románům Gustava Meyrinka*. Praha: Malvern 2014. ISBN: 978-80-87580-82-0

NEUBAUER, Zdeněk. *Golem a další příběhy o kabale, symbolech a podivuhodných setkáních*. Vyd. 2. Praha: 2002 Malvern

NEUBAUER, Zdeněk. *Golem a jiná vyprávění o symbolech a podivuhodných setkáních*. Vyd. 1. Praha: Sus liberans, 1998. Malvern.

OTTLOVÁ, Marta, ed. *Proudy české umělecké tvorby 19. století: sen a ideál : sborník symposia pořádaného Ústavem teorie a dějin umění ČSAV v Plzni ve dnech 12.-14. března 1987*. Praha: Ústav teorie a dějin umění ČSAV, 1990.

PETIŠKA, Eduard. *Golem a jiné židovské pověsti a pohádky ze staré Prahy*. Vyd. 1. Praha: Martin 1992. ISBN: 80-900125-5-7

POJAR, Miloš (ed.). *Golem v náboženství, vědě a umění: Golem en la religión, la ciencia y el arte: sborník přednášek ze semináře konaného 9. října 2002 ve Vzdělávacím a kulturním centru Židovského muzea v Praze*. Praha: Židovské muzeum, c2003. ISBN 80-85608-67-7.

SCHOLEM, Gershom Gerhard. *Davidova hvězda*. Vyd. 2. Přeložila Alena BLÁHOVÁ. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1996. ISBN 80-85844-24-9

SCHOLEM, Gershom Gerhard. *Davidova hvězda*. Vyd. 1. Přeložila Alena BLÁHOVÁ. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1995. ISBN 80-85844-07-9.

SCHOLEM, Gershom. *Kabala a její symbolika*. Vyd. 1. Praha: Volvox Globator 1999. ISBN: 80-7207-315-X

SCS.ABZ.CZ: *Slovník cizích slov* [online]. [cit. 2017-05-08]. Dostupné z: <http://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/slovo/kabala>

Spiegel online: Projekt Gutenberg-DE [online]. [cit. 2017-05-10]. Dostupné z: <http://gutenberg.spiegel.de/buch/bunte-beute-2054/11>

SPITZBARDT, Wolfgang. *Golemlegenden: Legendy o Golemovi*: [dvojjazyčná kniha]. Ilustroval Sophie LEFÈVRE. Brno: Edika, 2012. Dvojjazyčná kniha pro pokročilé (Edika). ISBN 978-80-266-0030-5.

VLAŠÍN, Štěpán (ed.). *Slovník literární teorie*. 2. rozš. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1984.

VLAŠÍN, Štěpán, ed. *Slovník literární teorie*. 2. rozš. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1984.

VOSKOVEC, Jiří a Jan WERICH. *Golem, romantická revue o jedenácti obrazech*. Praha: Dilia 1964

WIENER, Oskar. *Böhmische Sagen, aus alten Quellen geschöpft*. Warnsdorf i. B.: E. Strache, 1919.